

ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARǒI HÁM ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINSTRILIGI

BERDAQ ATINDAǒI QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI
MAGISTRATURA BÓLIMI

Qol jazba huquqında

UDK 654.1

MAMUTOVA AMINA

**«Qurılıs karxanalarında aktivler esabı, auditi hám analizini
shólkemlestiriwdi jetilistiriw»**

5A230901 «Buxgalteriyalıq esap» (tarmaqlar boyınsha)

Magistr akademiyalıq dárejesin alıw ushın jazılǵan dissertaciya

MAKda jaqlawǵa ruxsat etilsin:

Magistratura bólimi baslıǵı:

_____ yu.i.k. doc A.Gulimov

«Buxgalteriyalıq esap hám audit»

kafedrası baslıǵı:

_____ e.i.k. doc. S.Bayjanov

Ilimiy basshı:

_____ e.i.k. doc. K.Ismaylov

NÓKIS-2018

ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI
BERDAQ ATINDAĞI QARAQALPAQ MÁMLEKETLIK UNIVERSITETI

Fakultet

Social-ekonomikalıq

Kafedra

Buxgalteriyalıq esap hám audit

Oqıw jılı

2016-2017/2017-2018

Magistratura talabası

Mamutova Amina

Ilimiy basshı

Ismaylov Kuatbay

Qániygeligi

5A230901

MAGISTRLIK DISSERTACIYA ANNOTACIYASI

Temaniń aktuallığı. Karxanadağı hár bir aktivtiń jaǵdayın hámde háreketin sáwlelendiriw, olardı tiyisli schyotlarda alıp barıw kerek. Bilgenimizdey, karxana iskerliginiń rawajlanıwı aktivleriniń durıs isletiliwi, saqlanıwı menen baylanıslı. Karxana aktivlerin durıs, nızamlarǵa, normativ-huqıqıy hújjetlerge muwapıq esap- kítap alıp barılıwı, olardıń jaǵdayınıń analizi, esap – kítabınıń durıs júrgizilgenligin auditorlıq tekseriwden ótkeriw ilimiy izertlew jumısınıń aktuallığı esaplanadı.

Izertlew obekti hám predmeti. Izertlew jumısınıń obekti Qaraqalpaqstan Respublikasında iskerlik kórsetip atırǵan «Davır qurılıs» juwapkershiligi sheklengen jámiyet esaplanadı. Izertlew jumısınıń predmeti «Davır qurılıs» JSHJtiń uzaq múddetli hám aǵımdağı aktivleriniń esabı, esabatlardı hám olardı izertlew, analizi hám auditi predmeti sanaladı.

Magistrlik dissertaciya jumısınıń maqseti hám wazıypaları. Karxananiń uzaq múddetli hám aǵımdağı aktivlerin teoriyalıq

tiykarların, olardıń esabın, analizin, auditin úyreniw arqalı karxana iskerligi ushin ilimiy jańalıq hám usınıslardı islep shıǵıwdan ibarat.

Ilimiy jańalıǵı. Qurılıs karxanalarındaǵı aǵımdaǵı hám uzaq múddetli aktivlerdiń mazmunı ilimiy jaqtan ashıp berildi. Uzaq múddetli aktivler hám aǵımdaǵı aktivlerdiń esabı úyrenilip, jıynalǵan maǵlıwmatlar tiykarında analiz islenip, juwmaqlar shıǵarıldı. Qurılıs karxanalarında aktivler boyınsha usınıslar qalıplestirildi.

Izertlewdiń tiykarǵı máselesi hám gipotezası. Karxanadaǵı uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerdiń esabın júritiw, analizi qılıw, hám auditin ótkeriw barısın metodikalıq jaqtan úyreniw ilimiy izertlew jumısınıń tiykarǵı máselesi esaplanadı. Izertlew jumısınıń gipotezası bolıp uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerdiń esabı, auditi hám analizi boyınsha bar bolǵan metodlardı sintezlegen halda sistemalı túrde jańasha ilimiy jantasıwlardı hám usıllardı qalıplestiriwden ibarat.

Izertlew nátiyjeleriniń teoriyalıq hám ilimiy áhimiyeti. Izertlewdiń ámeliy áhimiyeti sonnda, dissertaciya nátiyjeleri ilimiy hám ámeliy usınıslardan «Davır qurılıs» JSHJ, qurılıs karxanaları buxgalteriya esabın júritiwde, analiz qılıwda paydalanıw múmkin.

Izertlewde qollanılátuǵın metodikalıq sıpatlaması. Ilimiy izerlewdi ámelge asırıwda matematik esaplawlar, statistikalıq gruppalaw, kestelerdi dúziw, salıstırıw, analiz, baqlaw hám basqada metodlardan paydalanıldı.

Jumis dúzilisiniń sıpatlaması. Dissertatsiya kirisiw, mazmun jaǵınan baylanısqa ush bap, juwmaqlaw, paydalanılǵan adebiyatlar dizimi hám qosımshalar, sxema, keste, diagrammalardan ibarat.

Ilimiy basshı: _____ **e.i.k.doc. K.Ismaylov**

Magistratura talabası: _____ **A.Mamutova**

MINISTRY OF THE HIGHER AND SECONDARY EDUCATION OF
THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN KARAKALPAK STATE
UNIVERSITY NAMED AFTER BERDAKH

faculty	master's student
social economy	Mamutova Amina
Department	Scientific supervisor
Accounting and auditing	Ismaylov Kuvatbay
Academic year	Specialty
2016-2017/2017-2018	5A230901

SUMMARY OF THE MASTER THESIS

Relevance of the topic .

It is important for each asset in the enterprise to demonstrate the status and movement and to keep them accountable .

The development of the business depends on the correct application and maintenance of assets . The actuality of the business of the enterprise is to carry out the accounting of assets in accordance with applicable laws ,regulatory legal acts ,the analysis of their condition ,and the correct use of the account.

Subject of the inquiry

The object of scientific research is the “Davr Qurilis” limited liability company in the Republic of Karakalpakstan . The subject of scientific research is accounting , long- term and short –term assets ,reports and their identification ,analysis and audit’s of “Davr Qurilis”, limited liability company .

Aims of the research work

Developing theoretical foundations of the enterprise’s long –term and short-term assets, their computation ,analysis audit ,and the development of scientific innovations and recommendations for enterprise business .

Scientific update.

The content of short –term and long -term assets in the construction company has been overturned. The analysis of short- term and long -term assets was conducted ,and the analysis was gathered based on the information .

The problem and hypothesis of research.

Methodological study of accounting ,analysis and audit of long –term and short-term assets in the enterprise is a key issue of scientific research. The hypothesis of the research is to systematically introduce a systematic new approach and methods to synthesize the existing long-term and short-term accounting ,audit and analysis techniques.

The importance of theoretical and scientific research results

The practical significance of the research is that the dissertation results can be used in the Davr Qurilis” limited liability company ,construction and analysis of accounting books from scientific and practical recommendation .

Methods of the inquiry

Mathematical calculations, statistical grouping ,tabulation ,comparison ,analysis, observation ,diagram and other methods were used in scientific research.

The structure of the inquiry

Dissertation is include : content dependent of chapter 3, reference ,additions and diagrams.

Supervisor _____ a.p. K.Ismaylov

Master’s student _____ A.Mamutova

	Mazmunı	
	Kirisiw	3-7
1-bap.	KARXANA AKTIVLERI TÛSINIGINIŇ TEORIYALIQ TIYKARLARI	8
1.1.	Uzaq múddetli aktivleri túsiniğini mazmun mánisi	8-18
1.2.	Ağımdağı aktivlerdiń mazmun mánisi	18-27
2-bap.	KARXANA AKTIVLERINIŇ ESABIN SHÓLKEMLESTIRIWDI JETILISTIRIW	28
2.1.	Karxanada aktivlerdi esapqa alıwdıń wazıypaları	28-30
2.2.	Uzaq múddetli aktivlerdiń sintetikalıq hám analitikalıq esabı	30-39
2.3.	Ağımdağı aktivlerdiń sintetikalıq hám analitikalıq esabı	39-50
3-bap.	KARXANADA AKTIVLER ANALIZI HÁM AUDITIN SHÓLKEMLESTIRIWDI JETILISTIRIW	51
3.1.	Karxanada aktivlerdi analizlew hám audit qılıwdıń wazıypaları	51-54
3.2.	Karxanada uzaq múddetli hám ağımdağı aktivlerdiń analizin shólkemlestiriwdi jetilistiriw	54-67
3.3.	Karxana aktivleriniń auditin shólkemlestiriwdi jetilistiriw	68-73
	Juwmaqlaw	74-76
	Paydalanılğan ádebiyatlar	77-80
	Qosımshalar	

Kirisiw

Ózbekistan Respublikasında sońǵı jıllarda ekonomikamızdın barlıq tarawlarında xojalıq júritiwshi subektler sanı kóbeyip barmaqta.

Birinshi prezidentimiz aytıp ótkenindey, «Ǵarezsizlik jıllarında múlkshiliktiń dúzilisinde túpten ózgerisler júz berdi, kóp ukladkalı ekonomika ámelde payda bolıp, onıń quramında jeke múlk joqari dárejede rawajlandı. Kishi biznes hám jeke isbilermenlik mámleketimiz ekonomikasında sheshiwshi orındı iyeledi, házirgi paytta bazardı kerekli tovarlar hám xızmetler menen toltırıw, adamlardıń daramatları hám parawanlıǵı artıp barıwınıń tiykarǵı deregine, xalıqtıń bántligi ósiwiniń zárúr faktorına aylandı».¹

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2017 jıl 7 fevraldaǵı «2017-2021-jıllarda Ózbekistan Respublikasınıń rawajlandırıwdıń bes ústin baǵdarı Háreketler strateiyası PP 4947-sanlı pármanın jariyaladı. Háreketler strategiyasınıń «Ekonomikanı rawajlandırıwdıń hám liberallastırıwdıń ústin baǵdarları» bóliminde «Eger xalıq bay bolsa, mámleketde bay boladı»² degen principi ámelge asırıw esaplanadı.

Qurılıs tarawında 2017-jıl qurılıs materialların islep shıǵarıwdı jánede keńeytiriw boyınsha bir júz eliw bir million dollarlıq 29 proekt ámelge asırılıw kózde tutılǵan.

Mámleketimizde keyingi jıllarda qurılıs tarawın reformalaw hám jedel rawajlandırıwdı tiykarǵı wazıypalardan biri bolmaqta.

Prezidentimiz tárepinen birinshi márte mámleketimiz parlamenti Oliy Majilisine murajatnamasında « Biz qurılıs – pudrat shólkemleri hám qurılıshılardıń zamanagóy awladın jaratıw ústinde bas qatırıwımız zárúr. Usı maqsette qurılıs tarawın 2030-jılǵa shekem innovaciyalıq rawajlandırıw dásturi islep shıǵıladı. Bul boyınsha shet elden tájriyebeli qániygelerdi qaratıw hám

---

¹ Karimov.I.A «Ona -yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish- eng oliy saodatdir». T: O'zbekiston, 2015. 129-130 b.

² Ózbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral Ózbekiston Respublikası yanada rivojlanitirish bóyicha Harakatlar strategiyasi tóǵrisidagi PF-4947-sonli farmoniga 1-ilova

aymaqlıq qániygelerdiń shet mámleketlerde tájriybe almasıw ushın barlıq sharayatlardı jaratamız»¹ degen edi.

Karxanada islep shıǵarıwda karxana aktivleriniń ahimiyeti ógada úlken. Karxanada buxgalteriya esabınıń elementleri bolǵan aktivleri, finans-xojalıq iskerligin ámelge asırıwda xojalıq iskerligi sıpatında qatnasadı. Karxana aktivlerinen paydalanıw járdeminde daramat keltiriledi.

Izertlew jumısınıń predmeti hám obekti. Ilimiy jumistiń predmeti “Davır Qurılıs” JSHJtiń aktivlerin natıyjeli paydalanıw hám qollanıwdı, aktivlerdiń karxanada durıs esapqa alınıwın, olardıń analizi, audit ótkeriwdi esapqa alıwda ámelge asırılıp atırǵan óz-ara ekonomikalıq, shólkemlestiriwshilik hám huqıqıy tiykarlarınan ibarat.

Ilimiy izertlew jumısınıń obekti “Davır qurılıs” hám “Nókis Isker” JSHJlerdiń uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivleri boyınsha esap –kıtábı, analizi, auditi iskerligi esaplanadı.

Dissertatsiya jumısınıń maqseti hám wazıypaları. Ekonomikani modernizatsiyalaw hám erkinlestiriw sharayatında karxana aktivleriniń teoriyalıq tiykarların úyreniw, esap-kitabiniń durıs, nizamǵa, buxgalteriya esabınıń milliy standartlarına muwapiq shólkemlestiriwın úyreniw, aktivlerin analiz etiw, olardı auditorlıq tekseriwın úyreniwde “Davır Qurılıs” JSHJ hám “Nókis Isker” JSHJpenen salıstırıp, usınıs hám juwmaq beriw dissertaciyanıń maqseti esaplanadı.

Izertlew jumısınıń wazıypaları.

- Karxana aktivleriniń mazmunin hám teoriyalıq tiykarların úyreniw;
- Karxana aktivlerin esapqa alıwdı úyreniw;
- Karxanadaǵı uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerin esabın úyreniw;
- “Davır Qurılıs” hám “Nókis Isker” JSHJ aktivleriniń jaǵdayın analiz etip salıstırıp;

---

¹ Ózbekistan Respublikası prezidentiniń Oliy Majilisiga Murajatnaması. 2017 jıl 22 dekabr.

- Kaxana aktivlerin auditorliq tekseriwden ótkeriwdi úyreniw;
- Karxanada aktivlerdi nátiyjeli qollaniwdi jetilistiriwdi kórsetiw;
- Karxanada aktivler esabi, analizi hám auditin asırıw boyınsha usınıs hám juwmaq beriwden ibarat.

Magistrliq dissertaciyanıń aktuallığı hám gipotezası. Karxanadağı hár bir aktivtiń jaǵdayın hámde háreketin sáwlelendiriw, olardı tiyisli schyotlarda alıp barıw kerek. Bilgenimizdey, karxana iskerliginiń rawajlanıwı aktivleriniń durıs isletiliwi, saqlanıwı menen baylanıslı. Karxana aktivlerin durıs, nızamlarǵa, normativ- huqıqıy hújjetlerge muwapıq esap- kítap alıp barılıwı, olardıń jaǵdayınıń analizi, esap – kítabınıń durıs júrgizilgenligin auditorlıq tekseriwden ótkeriw ilimiy izertlew jumısınıń aktuallığı esaplanadı.

Izertlew jumısı boyınsha ádebiyatlarǵa sholıw. Karxanalar aktivleri haqqında Shet ellik alımlardan Kanadalıq H.Dauderis, D.Anandlardıń «Introduction to financial accounting», Joe Ben Hoyle diń «Financial accounting» atlı ádebiyatlarında karxana aktivlerin esapqa alıwdıń buxgalteriya esabınıń xalıq aralıq standartlarǵa tiykarlanıp esap júritiliwi kórsetilgen.

Nataliya Kamordjanova hám Irina Kartashovanıń « Buxgalterskiy i Finansoviy uchet» oqıw qollanbasında materillardı bahalawdıń usılları ketirilgen. B.Nidlz, X.Anderson, D.Kolduellardıń «Principles of accounting» atlı ádebiyatınıń Y.Sokolov awdarmasında karxana aktivleriniń esabi, olardıń Amerika hám Rossiya kóz qarastarı keltirilgen.

Ózbekistan Respublikası alımlarınan biri esabın úyreniw hám jaqsılaw boyınsha I.K.Ochilov¹, K.B.Urazov, S.V.Vahidovlardıń «Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari» atlı sabaqlıǵında qurılıs karxanalarınıń aktivlerine toqtalǵan. 2- babında qurılıs karxanalarında buxgalteriya esabın shólkemlestiriw tiykarları, qurılıs karxanalarında buxgalteriya esabın júritiw wazıypaların, uzaq múddetli aktivleri esaplanǵan tiykarǵı qurallardıń klassifikatsiyasın túrlishe bólip kórsetken. Qurılıs karxanalarında mashina hám

---

¹ I.K.Ochilov, J.E.Qurbonboev. Moliyaviy hisob.T.: “ IQTISOD- MOLIYA”, 2007, 145-b

mexanizmleri iskerlikleriniń esabın júritiw, olarǵa eskiriw esaplaw usılları keltirilgen.

3-babında qurılıs karxanalarında isletiletuǵın materiallar, olardıń klassifikaciyası, materiallardın háreketin hújjetlestiriw, Qurılıs karxanalarında materiallar esabatın dúziw hám islew beriw tartibi, materiallardıń sintetikalıq hám analitikalıq esabı kórsetilgen. Sonıń menen birgelikte materiallar inventarizatsiyası hám onın natıyjeleri esabı kórsetilgen.

N.YU.Jórayev, F.T Abdurahidov, D. A. Sativaldievalardıń «Molıyaviy va boshqaruv hisobi» atlı sabaqalıǵınıń 3- babında pul qarjıları hám esap kítaplar esabı berilgen. Bul babta kassa operatsiyalarına baylanıslı hújjetler, esap- kítap boyınsha operatsiyalardı esapqa alıw hám olardıń wazıypaları keltirilip ótilgen.

Sabaqlıqtıń 4- babında materiallardıń esabı keltirilgen. Materiallardı bahalaw, olardı esapqa alıwdıń wazıypaları, olardıń háreketiń rásmiylestiriw, sintetikalıq esabın shólkemlestiriw bayan etilgen.

5-babında tiykarǵı qurallar hám materiallıq emes aktivlerdiń klassifikaciyası esabı, olarǵa eskiriw esaplaw, tiykarǵı qurallardıń kirisi tolıq bayan qılınǵan

Sh.I.Ilxamov, O.Masharipovlardıń «Amaliy audit» atlı oqıwlıq qollanbasınıń 2- temasında tiykarǵı qurallar menen baylanıslı bolǵan máseleler berilgen. Bul temada tiykarǵı qurallardıń auditin shólkemlestiriw hám ótkeriw izbe –izligi, tiykarǵı qurallardı auditorlıq tekseriwdegi máselelerdiń jıynaǵı, islenetuǵın jumıslar izbe -izligi kórsetilgen. Auditorlıq tekseriw paytında paydalanatuǵın maǵlıwmat derekleri kestelerde keltirilgen.

3- temasında materillıq emes aktivler háreketi menen baylanıslı háreketlerdiń metodikalıq máseleleri keń jarıq kórgen. Usı temada materiallıq emes aktivler úditin shólkemlestiriw, tekseriw, olarǵa eskiriw esaplaw hám esabın júritiwdiń durıslıǵın tekseriw hám usı tekseriwlerdi juwmaqlastırıw keltirilgen.

Oqıwlıq qollanbanıń 5- temasında tovar materiallıq baylıqlardıń hareketi menen baylanıslı háreketlerdıń metodikalıq máseleleri bayan etilgen. Tovar materiallıq baylıqlardı auditorlıq tekseriwden ótkeriwdiń maqseti, maǵliwmat derekleri, wazıypaları, tekseriw ótkeriw tártibi kórsetilgen.

R.Dósmuradov, Sh.Fayziyev hám basqalar avtorlıǵında «Audit» oqıw qollanbasınıń ekinshi bóliminde tiykarǵı qurallar auditi, materiallıq emes aktivler auditi, tovar materiallıq zapaslar auditi, pul qarjıları auditin shólkelestiriw, olardıń tekseriw izbe izligi, tekseriwde paydalanılatúǵın maǵliwmat derekleri, esap-kıtabınıń durıslıǵın tekseriw izbe izligi keltirilgen.

Izertlew jumisiniń metodologiyasi. Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarin sotsial- ekonomikalıq protsesslerdi baylanista úyreniwshi ilimiy biliwdiń dialektikalıq usili hám bazar ekonomikasi teoriyasi , uzaq múddetli aktivlerdin’ esabi temasına baylanisli bolǵan ekonomist alımlardıń ilimiy izleniwleri, mashqalaǵa tiyisli Ózbekistan Respublikasai Prezidenti miynetleri hám leksiyalari esaplanadi.

Ilimiy izerlewdi ámelge asiriwda matematik esaplawlar, statistikalıq gruppalar, kestelerdi dúziw, salıstiriw, analiz, baqlaw hám basqa metodlardan paydalanildi.

Izertlew jumısınıń ilimiy-ámeliy ahimiyeti. Karxana aktivleri esabınıń nátiyjeligi, analizi hám auditorlıq tekseriw boyınsha islep shıǵılǵan usınıs hám máslahatler “ Davr Qurılıs” JSHJ tiń hám qurılıs karxanalariniń iskerliginde qollanılsa jaqsi nátiyjelerge erisedi.

Magistrliq disseratsiyaniń strukturasi. Dissertatsiya kirisiw, mazmun jaǵınan baylanısqa ush bap, juwmaqlaw, paydalanılǵan adebiyatlar dizimi hám qosımshalar, sxema, keste, diagrammalardan ibarat.

1-BAP. KÁRXANA AKTIVLERI TÚSINIGINIŃ TEORIYALIQ TIYKARLARI

1.1. Uzaq múddetli aktivleri túsiniginiŃ mazmun mánisi

Kárxana aktivleri- kárxana iyelik qılatúgın hám olar jardeminde óziniŃ finanslıq xojalıq iskerligin ámelge asıratúgın xojalıq qurallarınıŃ túrleri esaplanadı.

«Aktiv» sózi latin tilinen alıńan bolıp, iskerlikli, ámel qılıw, múddetli degen mánisti bildiredi. Aktivler bul- aldınǵı ámelge asırılǵan operatsiyalardı yamasa aldın júz bergen waqıyalar nátiyjesinde kárxanaǵa kelip túsken hám olardan paydalanıwdan keleshekde payda keltiretúgıń ekonomikalıq resurslar esaplanadı.

«Aktivler- xojalıq júritiwshi subektiniŃ qun bahasına iye bolǵan materiallıq sonday- aq, pul qarjıları hám debitorlıq qarızları hám materiallıq emes múlki esaplanadı.

Aktivlerde sáwlelendirilgen keleshekтеgi ekonomikalıq payda, xojalıq júritiwshi subektiniŃ pul qarjıları aǵımına potensial, tuwrıdan tuwrı hám qıya qosılatúgın úlesi. Bul úles xojalıq júritiwshi subekt tiykarǵı iskerliginiŃ bir bólegi sıpatında júzewge keliwi múmkin».¹

Aktivler úsh túrli qásiyetke iye bolıwı kerek:

- a) Qunǵa iye bolıwı hám bul qun bahalanıwı kerek;
- b) Iyelik qılıw huquqına tiykarınan kárxana balansına kiritilgen bolsa, sol kárxana tárepinen qadaǵalanıwı lazım;
- c) Keleshekте kárxanaǵa ekonomikalıq payda keltiriwi, sonday-aq pul qarjılarınıŃ kóbeyiwine tuwrıdan tuwrı hám qıya úles qosıwı kerek.

AktivlerdiŃ harakterli qasiyetlerine tómendegilerdi kiritiw múmkin.

---

¹ « Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos». O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 1998 yil 26 iyulda 17-07/86-son bilan tasdiqlangan, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 14 avgustta 475-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan. 14-b.

Fizikalıq kóriniske iye bolıwıda bolmawıda múmkin. Mısalı, imarat yamasa stanok anıq kóriniske iye, biraq patent, licenziya, sawda belgisi, avtorlıq huquqı materiallıq kóriniske iye emes.

- Satıp alınğan, biypul kelip túsken islep shıǵarılğan bolıwı múmkin;
- Kárxanada júz berip atırǵan processlerde materiallıq tiykar yamasa olardıń nátiyjesi esaplaniwi múmkin;
- Basqa aktivlerge almastırıwı múmkin;
- Qarzlardı qaytarıw ushın isletiliwi múmkin;
- Qısqa yamasa uzq waqıt dawamında paydalanıwda bolıwı múmkin;
- Aylanıs hám aylanıstan tısqarıda bolıwi múmkin.

Kraxanalardıń joqarıda keltirilgen talap hám qasiyetlerine juwap beretuǵın aktivler aǵımdaǵı hám uzaq múddetli aktivlerge bólinedi.

Kanadalıq ekonomistler H.Dauderis, D.Annand pikirinshe, « Uzaq jasawshı yamasa bas aktivler hár dayım kommersiyyada yamasa bir jıldan artıq jumis iskerliginde paydalanıwǵa móljellenedi. Olarga: jer hám binalar, ósimlik úskene, materiallıq emes aktivler hám gudvill kiredi. Jer hám bina, ósimlik úskene, materiallıq emes aktivler hám gudvill kiredi. Jer bina, ósimlik, úskeneler- anıq aktivler, sebebi olar materiallıq kóriniske iye. Uzaq jasawshı zárúr aktivlerdiń jáne bir túri – materiallıq emes aktivler esaplanadı.»¹

Uzaq múddetli aktivlerge – paydalı isletiw múddeti bir jıldan artıq bolǵan mal múlkler kiredi. Paydalı isletiw múddeti bul- aktivlerden paydalanıw dáwirinde mal- múlkten paydalanıwda xojalıq júritiwshi subektke daramat yamasa ekonomikalıq payda keltiretuǵın dáwiri. Uzaq múddetli aktivlerge tiykarǵı qurallar, materiallıq emes aktivler, uzaq múddetli finanslıq qoyılmalar, uzq múddetli debitorlıq qarızları kiredi. Mısalı, tiykarǵı qurallargá: jer, imarat hám bina, asbap-úskeneler, kompyuter úskeneleri, materiallıq emes aktivlerge licenziya, programmalıq támiynlew, patent hám basqalar kiredi.

---

¹ H.Dauderis, D.Annand. «Introduction to financial accounting». Canada. «Valley Educational Services»- 2014, 393,413-b.

Uzaq múddetli aktivlerdiń túrlerin tómendegi 1.1.1-sızılmada keltirip ótemiz.

1.1.1-sızılma

1.1.1-sızılma. Uzaq múddetli aktivler¹

5-sanlı « Tiykargı qurallar» BEMSna muwapıq tiykargı qurallar quramına tómendegi talap largajuwap beretúǵın materiallıq aktivler kiritiledi:

¹ Sızılma avtor tárepinen tayyarlandı.

bir jıldan artıq xızmet qılıw ;

bir jıllıq ushın qunı Ózbekistan Respublikasında belgilengen eń kem is haqınıń eliw esesinen artıq bolǵan buyımlar;

Egerde tiykarǵı qurallar:

a)karxanaǵa keleshekte aktiv penen baylanıslı ekonomikalıq payda keltiriwge úmit bolsa;

b)aktiv qunın anıq bahalaw múmkin bolsa, aktiv sıpatında tán alınadı.

Tiykarǵı qurallar islep shıǵarıw hám islep shıǵarıwdaǵı emes tiykarǵı qurallarǵa bólinedi.

Islep shıǵarıw shıǵarıwshı tiykarǵı qurallarǵa islep shıǵarıwda tuwrıdan tuwrı qatnasatúǵın yamasa islep shıǵarıw processinde xızmet qılatúǵın tiykarǵı qurallar kiredi.

Islep shıǵarmaytuǵın tiykarǵı qurallarǵa – karxana tárepinen olardı islep shıǵarıw, xızmet kórsetiw yamasa tovarlardı satıw processinde adminstartivlik yamasa yamasa basqa funkciyalardı ámelge asırıw ushın uzaq múddet dawamında uslap turatúǵın, materiallıq zatlıq mazmunǵa iye bolmaǵan mal-mulk obektleri esaplanadı.

Qurılıs jumısların miynet buyımları, tiykarǵı qurallarısız júrgizip bolmaydı. Solardan, jer astı hám jer ústindegi túrli shuqırlıq hám biyikliktegi jumıslardı orınlaw ushın qurılıs karxanalarına háreketleniwshi kranlar, ekskavatorlar, beton aralastırıw mashinaları, boyaw hám hák sebiw apparataları hám basqada arnawlı mashina hám mexanizmler kerek boladı. Qurılıs karxanalarında tiykarǵı qurallardıń áhimiyeti oǵada úlken.

Sonıń ushın qurılıs karxanalarında tiykarǵı qurallar jaǵdayı hám háreketi olardan nátiyjeli paydalanıw, miynet quralları hám tiykarǵı qurallardıń eskiriwi hám janalanıwi ústinen úziliksiz qadaǵalaw ornatiw, sonday-aq olardıń esabın óz waqtında hám durıs juritiw talabın qoyadı.

Qurılıs karxanalarındaǵı tiykarǵı qurallardı alımlar túrlishe klassifikaciyalaydı.

Ekonomika pánleriniń doktorı, professor K.Urazov hám ekonomika ilimleriniń kandidatı, professor S.Vahidovlardıń qurılısta iletiletuǵın tiykarǵı qurallardıń klassifikaciyasın keltirip ótemiz.

1-keste

Qurılıs kárxanalarınıń tiykarǵı qurallarınıń klassifikaciyası¹

Klassifikaciyalaw belgisi	Tiykarǵı qurallardıń túri
1.Islep shıǵarıwdaǵı qatnasına qaray	islep shıǵarıw tiykarǵı quralları; islep shıǵarıw emes tiykarǵı quralları;
2.Islep shıǵarıw processine tásir etiwine qaray	aktiv tássir etiwshi tiykarǵı qurallar; passiv tasir etiwshi tiykarǵı qurallar;
3.Múlk kimge tiyisli bolıwına qaray	jeke menshik tiykarǵı qurallar; waqtınshalıq paydalanıwǵa alınǵan tiykarǵı qurallar;
4.Satıp alıw hám kelip shıǵıw dereklerine qaray	satıp alınǵan aymaqlıq tiykarǵı qurallar; satıp alınǵan aymaqlıq tiykarǵı qurallar; óz kúshi menen jaratılǵan tiykarǵı qurallar; shólkemlestiriw úlesi sıpatında kiritilgen tiykarǵı qurallar, biypul kelip túsken tiykarǵı qurallar;
5. Satıp alǵandaǵı jaǵdayına qaray	ulıwma jańa tiykarǵı qurallar; aldınları paydalanılǵan tiykarǵı qurallar;
6.Real jaǵdayına qaray	islep túrǵan tiykarǵı qurallar; kapital ońlaw daǵı tiykarǵı qurallar; konservaciya qılınǵan tiykarǵı qurallar; zapastaǵı ornatılmaǵan úskeneler; satiwǵa tayarlanǵan tiykarǵı qurallar; balanstan shıǵarıwǵa tayarlanǵan tiykarǵı qurallar; ijaraǵa berilgen tiykarǵı qurallar.
7.Ayırım jumıslardı islew móljellengenine qaray	arnawlı tiykarǵı qurallar; universal tiykarǵı qurallar; aralas maqsettegi tiykarǵı qurallar;
8.Túri hám kórinisine qaray	jer hám jer uchastkaları; bina hám inshaatlar; mashina hám mexanizmlar; ofis mebelleri hám úskenleri; kompyuterlar; transport quralları; jumıshshi haywanlar; kóp jıllıq ósimlikler; basqa tiykarǵı qurallar

¹ K.B.Urazov, S.V.Vahidov. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari.- T “ADIB NASHIRIYOTI”, 2011, 25-b.

Materiallıq emes aktivlerge tómenдеgi patent iyesiniń oylap tabılması, sanaat kózrgizbeleri hám paydalı modellerge bolǵan huquqı, avtor yamasa basqa huquq iyesiniń EEM ushın baǵdarlamalar yamasa maǵlıwmat bazalarına bolǵan huquqı, avtor yamasa basqa huquq iyesiniń integral, mikrosxemalardıń topologiyalarǵa bolǵan ulıwma huquqı, huquq iyesiniń tovar belgisi hám xızmet kórsetiw belgisine bolǵan huquq, gudvill, tabiiy resurslardan paydalanıw huquqı, jer uchastkalarınan paydalanıw huquqı kiredi.

Licenziya- bul tiyisli shólkemler tárepinen berilgen, bir jıldan artıq múddet dawamında qandayda bir iskerlik túri menen shuǵıllanıw huquqı. Licenziya beriw huquqına iye bolǵan shólkemler iskerlik túrleri mámleketlik organlar tárepinen beriledi. Licenziyaǵa iye bolmay turıp, kárxanalardıń iskerlik júritiwi nızamdı buzǵanlıq dep tabıladı.

Patent iyesiniń huquqı – bul patenttiń ámel qılıw múddeti ishinde yuridikalıq tastıyqlanǵan hámde nızamshılıqqa muwapıq rásmiylestirilgen ónimniń, qandayda bir procestiń, iskerliktiń belgili bir túrinen shetten basqa shaxstın aralasıwısız paydalanıw, onı islep shıǵarıw, satıw hám qadaǵalaw huquqı esaplanadı.

Nau-xau – jańa idea qunı yamasa jańa texnologiya, islep shıǵarıw problemalarınıń sheshimi.

Tovar yamasa xızmet kórsetiw belgisine iye bolıw huquqı- bul sawda markaları, tovar belgileri, tiyisli tartipte dizimge alınǵan kompaniya yamasa onıń ónimi atınan paydalanıw, olardı en jaydırıw huquqı. Bul huquq nızamshılıq tarepinen olardı ruxsatsız paydalanıwdan qorǵalǵan. Sawda markasınan yamasa tovar belgisinen paydalanıw huquqı onıń iyesine, bul huquqtan paydalanıw dáwirinde ulıwma tiyisli boladı.

Gudvill- karxananıń ulıwma satıp alıw bahası menen sap aktivlerdiń bazar bahası ortasındaǵı parq penen anıqlanadı. Sap aktivler summasınan onıń májbúriyatların alıp taslaw jolı menen anıqlanadı.

Jer hám tabiiy baylıqlardan paydalanıw huquqı- jer hám tabiiy baylıqlar mámleket múlki esaplanganı sebepli, karxanalar usı resurslardan paydalanıw huquqların mámleketten satıp alıw kerek. Usı huquqlar karxanaǵa uzaq múddet ishinde ekonomikalıq payda keltiriwi sebepli olardı materiallıq emes aktivler qatarına kiritiw kerek.

Kapital qoyılmalar xojalıq júritiwshi subektler islep shıǵarıwi skerliginiń bir túri esaplanıp, asbab- úskenerlerdi zamanagóylestiriw, islep shıǵarıw obektleri hám islep shıǵarıw menen tuwrıdan tuwrı islep shıǵarıw menen baylanıslı bolmaǵan obektlerdi qayta qurıw, remontlaw hám tiykarǵı islep shıǵarıw quralların keńeytirgen jaǵdayda islep shıǵarıwın támiynleydi.

Kapital qoyılmalar esabın apiwayılastırıw ushın olardı klassifikaciyalaw maqsetke múwapıq esaplanadı.

Olar tómendegishe:

Qayta islep shıǵarıw dúzilisine qaray, jánadan qurıwdı keńeytiriw, tiklew, texnikalıq jaqtan qayta úskenelew

Jańa qurılıs obektlerine tómendegiler kiredi: jańadan qurılǵan kárxanalardıń tiykarǵı, járdemshi hám islep shıǵarmaytúǵın obektlerdi sondayaq iske túsirilgennen keyin erkin balansta turatúǵın bólimler hám ayırım kárxanalardı tiklew, quwatlıqların asırıw;

Texnologiyalıq dúzilisine qaray qurılıs, montaj, jihazlar, asbab- úskener, inventar qarejetleri, basqa kapital qarejetleri;

Wazıypasına qaray islep shıǵarıw obektlerin qurıwǵa, óndirislik emes islep shıǵarıw qarejetlerin qurıwǵa, islep shıǵarıwdaǵı emes obektlerdi qurıwǵa tiykarlangan qarejetler;

Jumıstı orınlaw usılına qaray kesip alıw usılında sarıplanatuǵın kapital qarejetler, xojalıq usılında sarıplanatuǵın qarejetler;

Qarjı menen támiynleniw dereklerine qaray óz qarjıları, shetten qaratilǵan qarz qarjıları, chetten qaratilǵan qaytarıp berilemtuǵın qarjılar;

Kapital qoyılmalar tiykarǵı qurallardı, qayta islep shıǵarıwdı keńeytiw hám olardıń sapa quramın jaqsılaw qarejetleriniń jıyındısı esaplanadı.

Jańa qurılıs obektlerine tómendegiler kiredi: jańadan qurılǵan kárxanalardıń tiykarǵı, járdemshi hám islep shıǵarmaytuǵın obektlerdi sondayaq iske túsirilgennen keyin erkin balansta turatúǵın bólimler hám ayırım kárxanalardı tiklew;

Keńeytiriw degende islep turǵan kárxanada qosımsha islep shıǵarıwdı qurıw, sonday-aq karxana territoriyasında hám onıń atırıpındaǵı maydanlarda tiykarǵı járdemshi hám islep shıǵarmaytuǵın áhimiyettegi ayırım cexlar hám obektlerdi qurıw hámde islep turǵanlardı keńeytiriw túsiniledi.

Tiklew degende islep shıǵarıwdı rawajlandırıw hám onıń texnikalıq ekonomikalıq dárejesin jańa texnologiyalar tiykarında qurıw túsiniledi.

Texnikalıq qayta ihazlaw aldınǵı texnika hám texnologiyalardı engiziw, islep shıǵarıwdı avtomatlastırıw hámde ruwxıy hám fizikalıq tárepten eskirgen tiykarǵı qurallardı zamanagóy nátiyjeli tiykarǵı qurallar menen almastırıwǵa qaratılǵan is- ilajlar kólemi túsiniledi.

Quwwatlıqlardı asırıw degende islep shıǵarıw processinde isten shıqqan tiykarǵı qurallardı jańalap turıw hámde tiklewge tiyisli jumıslar túsiniledi.

Qurılıs islerine tiykarǵı obektlerdi islew, qurılǵan binalar hám inshaatlardı sonday-aq, olardıń ayırım bóleklerin keńeytiriw hámde tiklew hámde basqa jumıslar kiredi.

Montaj jumısları degende texnologiya energetika, kóteriw-transport hám basqa jihazlardı jıynaw hámde ornatiw, yaǵnıy olardı jıynap, diywalǵa jayǵastırǵannan keyin ǵana isletiliwi múmkin bolǵan jumıslar túsiniledi.

Jihazlar, asbap-úskeneler hám inventar qarejetlerine barlıq túrdegi jihazlar, texnologiyalıq jaqtan islep shıǵarıw processini menen baylanıslı bolǵan, transport quralları, laborotoriya ushın jihazlar, tájriybe úskeneleri hám usıǵan uqsaslardıń qunı, islep shıǵarıw úskeneleriniń hám inventarlardıń qunı kiredi.

Basqa kapital qarejetler quramı kapital qarjılar esabınan ótkerilip beriwshi joybar- izlew, sonday-aq qurılıp atırǵan karxanalar hákimshiligin támiynlewge, jumısshılardı birlesken halda jumısqa alıwǵa hámde smetada kózde tutilǵan basqa qarejeterdi óz ishine aladı.

Kapital qoyılmalar waziypasına qaray islep shıǵarıw maqsetindegi obekt qurılıslarına (sanaat, awıl xojalıǵı, transport, baylanıs hám sol sıyaqlı tarawlarǵa mólsherlengen) hám islep shıǵarmaytúǵın maqsettegi Qurılıslarǵa (turar jay, komunal xojalıq, den sawlıqtı saqlaw, sociallıq támiynat, xalıq tálimi hám usı sıyaqlı tarawlarǵa arnalǵan.

Kapital qoyılmalar jumıslardı orınlaw usılına qaray pudrat hám xojalıq usıllarında orınlanatúǵın kapital qoyılmalarǵa bólinedi.

Pudrat usılında Qurılıs montaj jumısların qániygelestirilgen pudrat qurılıs montaj kárxanaları alıp baradı. bunda eki tárep bas pudratshı hám buyırtpashı ortasında shártnama dúzilip jumıslar alıp barıladı.

Xojalıq usılında Qurılıs montaj jumısları karxananiń oziniń kúshi hám quralları járdeminde orınlanadı.

Kapital qoyılmalardı qarjı menen támiynlewde óz qarjıları(karxana paydası, zapaslar hám basqalar) esabınan, shetten qaratilǵan qarız qarjıları(bank krediti, hár túrli fizikalıq hám yuridikalıq shaxslardıń qarız qarjıları) esabınan hámde shetten qaratilǵan qaytarımaytúǵın qarjılar(mámleketlik hám xalıqaralıq shet el shólkemleriniń grantları hám basqa qaytarılmaytúǵın qarızlar) esabınan qollanıwı múmkin.

Kapital qoyılmalardı buxgalteriyada esapqa alıwda 5-sanlı «Tiykargı qurallar» atlı BEMS, 17-sanlı « Kapital qurılısqa tiyisli pudrat shártnamaları» atlı BEMSLarınan paydalanıladı.

Uzaq múddetli finanslıq investitsiyalar- bul uzaq iskerlik múddetine iye (12-aydan artıq) aktivlerdi satıp alıwǵa tiyisli investitsiyalar.

Qımbatlı qağazlar uzaq múddetli investitsiyalardıń tiykarǵı bólegin quraydı. Ekonomikanı erkinlestiriw sharayatında qımbatlı qağazlar investitsiyalardı baǵdarlawdıń tiykarǵı quralı esaplanadı.

1993- jı 3-sentyabrde qabıl qılınǵan Ózbekistan Respublikasınıń « Qımbatlı qağazlar hám fond birjalari haqqında» ǵı Nızamǵa muwapıq « Qımbatlı qağazlar- bul olardı shıǵarǵan shaxs penen olardıń iyesi ortasındaǵı múlkiy huqıqlardı yamasa qarız qatnasıqların tastııqlawshı, dividend yáki payız kórinisinde daramat tólewı hámde usı hújjetlerden kelip shıǵatúǵın huqıqlardı basqa shaxsqa beriw imkanıyatın názerde tutıwshı pul hújjetleri esaplanadı».

Joqarıda atap ótilgen Nızamǵa múwapıq, qımbatlı qağazlarǵa:

- akciyalar;
- obligaciyalar;
- ǵazna majburiyatları;
- depozit hám ǵazna sertifikatları;
- vekseller;
- tuwındılı qımbatlı qağazlar kiredi.

Xojalıq júritiwshı subekt óziniń iskerligi dawamında karxanalar hám shaxslar menen sheklenbegen túrde esap kítaplar boyınsha debitorlıq qarızlar júzege keledi.

Debitor- belgili karxanadan pul qarızı bolǵan karxana, tólew múddeti bir jıldan artıq bolǵan shólkem yamasa shaxs.

Uzaq múddetli debitorlıq qarızlarına tómendegiler:

- alınǵan vekseller;
- finanslıq ijara boyınsha alınǵan tólemler;
- xızmetkerlerdiń uzaq múddetli qarızları;
- basqa uzaq múddetli debitorlıq qarızlar kiredi.

Joqarılardan kelip shıǵıp, karxananiń uzaq múddetli aktivleri karxana islep shıǵarıw (jumıs hám xızmetler islew) dawamında bir jıldan artıq múddette

paydalanıla alatúǵın, usı múddet dawamında qunı saqlanıp turatúǵın hám ekonomikalıq payda keltiretúǵın mal-múlkler kiredi.

Bazar ekonomikası sharyatında tiykarǵı qurallar karxana islep shıǵarıw processinde karxana súyenetúǵın texnika bazası esaplanadı.

Materiallıq emes aktivler materiallıq kóriniske iye bolmaǵan, biraq karxanaǵa payda keltiredi. Materiallıq emes aktivler tiykarında belgili huquqlarǵa iye bolıp, karxana iskerligin alıp baradı.

1.2. Aǵımdaǵı aktivler túsiniǵiniń mazmun mánisi

Karxanada aǵımdaǵı aktivler bir jıldan kem múddette paydalanılatúǵın, bir islep shıǵarıw tsikilinde tutınılatúǵın, barlıq qunın islep shıǵarılǵan ónim yamasa kórsetilgen xızmet bahasına ótkiziletúǵın mal múlk esaplanadı.

Aǵımdaǵı aktivlerge eń likvidli (*latınsha lingvidus- suyıq*) qarjılar kiredi. Sebebi, olar majburiyatların tólew ushın hár dayım pul qarjılarına aylanıw tsikilinde boladı. Olar quramına tómendegiler kiredi:

- islep shıǵarıw zapasları- bul islep shıǵarıw processinde yamasa xızmet kórsetiw paytında paydalaniwǵa arnalǵan shiyki zat, materiallar, satıp alınǵan yarım tayyar ónimler. janılıǵı, idıslar, awısıq bólekler, basqa materiallar, arzan hám tez eskiriwshi buyım zapasları;
- tawsımaǵan islep shıǵarıw- bul karxanada islew beriw há belgilengen sınaqlardıń barlıq basqıshlarına ótpegen, qurastırılmaǵan, sonday-aq texnikalıq qadaǵalawdan yamas buyırtpashı tárepinen qabıl qılınbaǵan ónim;
- tayyar ónim- berilgen karxanada islew beriw tolıq bolǵan, standart talaplarına hám texnikalıq shártlerine juwap beretúǵın, texnikalıq qadaǵalaw bólimi tárepinen qabıl qılınǵan hám tayyar ónim skaldına tapsırılǵan ónim;
- pul qarjılar- bul kassadaǵı naq pullar, talap qılınıwǵa shekemgi depozitler, sonday-aq, esap- kítap, valyuta hám banktıń basqa esap kítap betlerindegi qarjılar;
- qısqa múddetli debitorlıq qarızları- bul fizikalıq hám yuridikalıq shaxslardıń berilgen karxanaga tólew múddeti bir jıldan kem bolǵan qarızları;

- qısqa múddetli keshiktirilgen qarejetler bul berilgen esabat dáwirinde ámelge asırılǵan, biraq kelesi esabat dáwirinde keltiriletuǵın qarejetler. Bunday qarejetlerdi keltiriw múddeti bir jıldan aspaydı.

- qısqa múddetli investitsiyalar – ózinde operatciya múddeti 12 aydan aspaytúǵın, jeńil satılátuǵın finanslıq aktivlerdi satıp alıwǵa tiyisli investitsiyalar.

Karxanalar ózleriniń islep-shıǵarıw iskerliklerin ámelge asırıw ushın belgili múǵdarda ilsep shıǵarıw zapaslarına iye bolıw kerek. Islep shıǵarıw zapasları xojalıq júritiwshi subekttiń islep shıǵarıw iskerligi normal dawam etiwini támiynleydi. Olardıń quramına materiayallar, shiyki zat, awısıq bólekler hám basqalar kiredi.

Islep shıǵarıw zapasları, tiykarǵı qurallardan pariqlı túrde bir islep shıǵarıw processinde qatnasıp, óz qunın islep shıǵarıwǵan ónim bahasına tolıq ótkeredi. Materillar menen birgelikte, shiyki zat, tiykarǵı hám járdemshi materillar, janılıǵı, awısıq bólekler karxana oborot aktivlerin payda etedi. Karxana ushın kerekli bolatúǵın aylanba qarjılarınıń ullıwma múǵdarın tiyisli ministrlikler tárepinen belgilenedi. Materiallardıń hár bir túri boyınsha normativlerdi karxananiń ózi erkin belgileydi. Har bir karxanada ónim islep shıǵarıw processiniń toqtawsız dawam etip turıwında belgilengen normativlerge boysınıw maqsetke muwapıq esaplanadı.

Karxanada islep shıǵarıw zapasların esapqa alıwdı jeńillestiriw hám onıń nátiyjeligin ámelge asırıw maqsetinde olardı klassifikaciyalaw maqsetke muwapıq esaplanadı.

Islep shıǵarıw zapasları olardan paydalanıwdın ekonoimikalıq mazmunına qaray tómendegi toparlarǵa bólinedi:

- shiyki zat- ónimniń zatlıq tiykarın payda etetugin miynet quralları. Mısalı, cement, qum hám basqalar;
- materiallar- shiyki zatqa tásir etiw ushın qollanılátuǵın hám ónimge belgili tutınıw qásiyetin beriwdepaydalanılátuǵın qurallar;

- satıp alingan yarim tayyar onimler ham burawshı b6lekler – belgili d4rejede islew basqıshınan 6tken k6zde tutılğan onim d4rejesine jetkerilmegen onimler.

- janılğı-k6mir, benzin, torf, gaz hamde neft onimleri;

- awısıq b6lekler- mashina hamde jihazlardı 6nlawda, isten shıqqan b6leklerdi almastırıwda qollanılátuđın mashina ham mexanizmlerdiń detal, agregat ham b6lekleri;

- qurılıs materialları-tuwrı qurılıs ham montaj jumısları processinde,

Qurılıs b6leklerin tayalawda, imarat ham inshaatlardıń ayrım konstrukciya ham qurılmaların k6teriwdе ham qurıp tapsırıwında paydalanıladı. Olarğa qurılıs ushın zárúr bolğan ağash, taxta, shifer, shege ham basqalar kiredi.

- ıdıs ham ıdıs sıyaqlı materiallar- túrlı material ham onimlerdi oraw, jaylastırıw, tasıw hamde saqlawda isletiletúđın buyımlar. Olarğa ağash, karton, shisha ham basqa ıdıslar kiredi;

- inventar ham xojalıq buyımları – usı toparğa karxana xojalıq iskerliginde isletiletúđın inventar buyımlar ham arzan bahalı, tez eskiriwshi buyımlar kiredi;

- basqa jerge qayta islewge berilgen materiallar- karxana balansında turğan, qayta islew ushın basqa karxanağa berilgen materiallar. Olarğa tiykarınan qayta islew ushın basqa karxanağa berilgen 6simshilik, sharwashılıq hamde toğay xojalığı onimleri kiredi.

- basqa materiallar - joqarđı qatarlarda k6rsetilip 6tilmegen basqa materiallar kiredi. Olarğa d6zetilmeytuğın braklar, metallomlar ham basqalar mısıl bola aladı.

Mal- m6lk inventar ham xojalıq buyımları quramına kiritiliwi ushın t6mendegi talaplarğa juwap beriwi kerek:

- xızmet m6ddeti bir jıldan aspawı;

- xızmet m6ddetine qaramastan bir birlik(komplekt) ushın 6zbekistan

Respublikasında belgilengen (satıp alıw paytında) eń kem is haqınıń eliw esesine shekemgi muǵdardaǵı bahaǵa iye bolǵan buyımlar. Basshi esabat jılında inventar hám xojalıq buyımları quramında esapqa alıw ushın buyımlar qunınıń kem shegarasın belgilewge haqlı.

Xızmet múddeti hám bahasına qaramastan inventar hám xojalıq buyımları quramına tómendegiler kiritiledi.

- arnawlı asbap-úskeneler hám maslamalar;
- arnawlı hám sanitariya kiyimi, arnawlı ayaq kiyim;
- kórpe-tósekler;
- jazıw-sızıw buyımları(kalkulyatorlar, stol ústine qoyılatúǵın asbaplar;
- asxana inventarı, sonday-aq dasturxan hám súlgiler;
- qurıw qarejetleri qurılıs montaj isleriniń ózine túser bahasına kiritiletúǵın , waqtınshalıq inshaatlar, úskene hám qurılımlar;
- paydalanıw múddeti bir jıldan aspaytúǵın almasterılátúǵın úskeneler, ań quralları(torlar ,matraplar, trallar hám taǵıda basqalar).

Tawsılmaǵan islep shıǵarıw dep, 100%lıq tayyar ónim dárejesine kelmegen, tayyar ónim kórinisinde esaplanbaytuǵın, usıdan kelip shıǵıp qarıydarǵa satıp bolmaytuǵın ónim bólegine aytıladı. Tawsılmaǵan islep shıǵarıw kólemin hám onın tayyar ónim dárejesine qansheli jaqınlıǵın anıqlaw buxgalteriya esabı ushın oǵada zárúr.

Bul túrdegi islep shıǵarıw quramına qayta islew processinen ótken shiyki zat, material hám yarım tayyar ónimler, ózi tayyar jaǵdayǵa keltirilgen biraq, texnikalıq qadaǵalaw bólimi tárepinen qabıl qılınbaǵan ónimler kiredi.

Tayyar ónim islep shıǵarıw hám onı satıw xalıq xojalıǵı hám xalıqtıń talapların támiynlewge qaratılǵan hár bir karxana islep shıǵarıw iskerliginiń juwmaqlawshı basqıshı esaplanadı.

Tayyar ónim dep karxanadaǵı barlıq islew basqıshlarınan ótken, tayyar halǵa keltirilgen, belgilengen mámleketlik standartı hám texnikalıq shártleriniń

barlıq talaplarına juwap beretuğın hámde texnikalıq qadağalaw bólimi tárepinen qabil qılınğan yamasa buyırtpashılarga tapsırılğan óninge ayıladı. Onıń quramına buyırtpashı karxanalar ushın islengen jumıs, xızmetler hámde usı karxanağa tiyisli islep shıǵarıwdan tısqarı xojalıqlar ushın islengen jumıs hám xızmetler kiredi.

«Tovar-materiallıq zapaslar» atlı 4-sanlı BEMSna muwapıq «Tayyar ónim xojalıq júritiwshı subektlerde bolğan aktivler esaplanadı hám olar xojalıq júritiwshı subekttiń kúndelikli iskerliginde satıw ushın mólsherlengen tayyar ónim, tovarlar sıpatında karxananiń tovar materiallıq zapasları quramına kiredi».¹

Tayyar ónimdi esapqa alıw usı ónimniń islep shıǵarıwdan alınıwı, onın háreketi, satılıwı hám qarıydarlar menen alıp barılatuğın esap – kitaplar túsiniledi.

Skladtağı ónim degende, islep shıǵarıwdıń barlıq islew operaciýalarınan ótip texnika qadağalaw bólimi tárepinen skladqa zirepinen skladqa zıyansız dep qabil qılınğan hám tiykarınan satıwğa mólsherlengen tovar ónimi túsiniledi.

Júklep jónetilgen tovarlar dep, qarıydarlarğa yajı tutınıwshılarga jónetilgen, biraq onıń ushın qarıydarlardan ele pulı kelip túspegen joldağı tovarlarğa ayıladı.

Juwapkershilikli saqlawğa qabi qılınğan tovarlar dep, qarıydarlarğa jónetilgen ónim(tovar) hár qıylı sebeplerge kóre (sıpatı qarıydardıń talabın qanaatlandırmaytın, qarıydalarğa aljasıp barıp qalğan, yaǵnıy bir karxananiń ornına ekinshi karxana ornına shartamadan tısqarı barıp qalğan usı sıyaqlı tovarlar) satıp alıw ushın qabil qılınbay qalğan tovarlar bolıwı múmkin. Bunday ónimdi tiyisli karxanalar óz juwapkershiligine alıp, tezirek bul ónimdi jiberiwshi karxanağa xabar beredi. Kórgizbege qoyılğan ónimlerde juwapkershilikli

---

¹ «Tovar-moddiy zahiralar» 4-son BHMS. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2006 yil 15 iyun 52-son buyrug'i bilan tasdiqlangan, O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 2006 yil 17 iyulda 1595-son bilan ro'yxatdan o'tkazilgan. 80-b

saqlawğa berilgen ónimler qatarına kiritiledi. Sebebi kórgizbege qoyılğan ónimde karxanada islep shıǵarılğan ónim hám satılıwı kerek.

Ózbekistan Respublikası ekonomikasında bazar qatnasıqlarının rawajlanıwı processinde shártnamalıq tiykarları, miynet quralları hám kredit satıp alıw, ónim(jumıs, xizmet)lerdi satıw babında bir biri menen shátnama dúzip atırǵan karxanalar ógada kóp. Bunnan tısqarı budjet, bankler, qamsızlandırıw organları, túrlı jamáát shólkemleri, qayırqomlıq fondları, tuwrıdan tuwrı shaxslar menen tólew operaciyaları ámelge asırılmaqda. Karxanalar ortasındaǵı hár túrlı tólemler hám óz-ara esap-kitaplar materiallıq, miynet yamasa tuwrıdan-tuwrı pul qatnasıqları tiykarında payda bolıwı múmkin, biraq aqırında belgili táreptiń paydasına pul qarızı kórinisinde mülkiy minnetleme kórinisinde kórinedi.

Xojalıq júritiwshi subekttiń pul qarjıları ya óziniń qarjısı bolsın, yamasa qarızǵa alınǵan bolsın, kassada saqlanıwshı pul qaldıqları hám aylanısta aylanǵan túsimniń bir bóleginen tısqarı, onıń banktegi esap-kıtap schyotında saqlanıwı kerek. Bank karxananiń esap betlerinde puldı ótkeriw hám shartnamada kózde tutilǵan basqa operaciyalardı ótkeriw haqqındaǵı buyırıqlardı orınlaydı.

Esap-kıtap schyotınan tólemler ónim jetkerip beriwshilerden alınǵan material hám tiykarǵı qurallar ushın, budjet hám qamsızlandırıwǵa bolǵan qarızlardı tólew ushın, is haqı beriw ushın kassaǵa pul qarjıları alınıwı hám basqa maqsetler ushın ámelge asırıladi.

Tólemler tiykarınan, naq pullardı isletpesten, karxananiń bankte ashılǵan esap-kıtap, valyuta yamasa basqa schyotfakturalar arqalı yamasa naq pullar menen óz-ara esap kitaplar kórinisinde ámelge asırıladi.

Esap kitap operaciyaların bank arqalı ótkeriw karxananiń belgilengen is haqı fondlarına, xizmet saparları hám xojalıq qarejetleri limitlerine boysınıwın hár tárepleme qadaǵalaw, karxananiń mámleketlik budjeti menen salıqlar, jıyımlar boyınsha óz waqtında esap –kıtap qılınıwı, mal jetkerip beriwshilerdiń

esap betleri hám tólew talapnamalarına óz waqtında haq tóleniwín gúzetip barıw, karxanaǵa túrli maqsetler ushın, belgilengen támiynat esabınan ssudalar beriw hám usı ssudalardıń belgilengen múddette qaytarılıwın gúzetiw imkaniyatın beredi.

Pul qarjılarının kishi summalarınan jumısshılarǵa is haqı tólew, esabat beriwshi shaxslar menen xizmet saparları qarejetleri, kassa arqalı operaciya qılınatúǵın, naq pullarǵa satıp alınǵan yamasa satılǵan baylıqlar ushın naqlay túrde esap –kıtıp qılıwda paydalanıladı. Pul qarjıları barlıq esap-kıtıplarda qural esaplanǵanı sebepli, respublika xalıq xojalıǵında bir tegiste sheńber túrde aylanıwı, bazar ekonimikası tarawında iskerlik júritiwdi támiynlew ushın barlıq óz-ara tólemler hám óz-ara esap kıtıplar durıs hám óz waqtında orınlanıwı zarúr. Óz náwbetinde pul qarjıları tólem, esap-kıtıp hám kredit operaciyaların óz waqtında hám de nátiyjeli ámelge asırıwda tásir kórsetedi.

Kassa operaciyaların júritiw Ózbekistan Respublikası Oraylıq bankınıń 1998-jıl 24-yanvardaǵı 376-sanlı qararı menen tastıyqlanǵan « Yuridikalıq shaxslar tárepinen kassa operaciyaların júritiw qaǵıydaları» menen tártıpkе salınadı.¹

Tuwrıdan –tuwrı karxana kassasınan naq puldı alıw hám sarıplaw menen baylasnıslı bolǵan operaciyalar kassa operaciyaları qatarına kiredi. Barlıq múlkshilik túrindegi karxanalar óz kassalarınada naq pul limitleri shegarasında naq pullardı saqlap turıwı hám olardı túsimmen alıp, norma shegarasında paydalanıw múmkin.

Karxanalar basqa yuridikalıq shaxslar, mámleketlik qadaǵalaw organları hám basqada shólkemler menen bolatúǵın esap kıtıplardı tiykarınan naq pulsız esap kıtıplar kórinisinde ámelge asıradı. Pullardı bir esap betinen ekinshi esap betine naq pul qatnasıǵısız, pul ótkeriw jolı menen ámelge asıratúǵın esap-kıtıplar naq pulsız esap-kıtıp dep aytıladı.

---

¹ Derek internet:www.lex.uz. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 1998 yil 24 yanvardagi 376-sonli «Yuridik shaxslar tomonidan kassa muomalalarini yuritish qoidalari» tog'risidagi Qarori.5-b.

Bank arqalı naq pulsız ótkeriwler jolı menen tólemler mal jetkerip beriwshiler menen olardan kelip túsken materiallıq baylıqlar ushın yamasa qarıydarlar menen olar satqan ónimler, islengen jumıslar, kórsetilgen xızmetler ushın esap-kıtaplar, sonday-aq budjet hám salıqlar boyınsha hár túrli debitor hám kreditorlar menen esap –kıtaplar hámde birqansha basqa tólemler ámelge asırıladi.

Ózbekistan Respublikası territoriyasında naq pulsız esap-kıtaplar 1995 jıl 4 sentyabrdegi « Ózbekistan Respublikası territoriyasında naq pulsız esap kítaplardı alıp barıw haqqında» 60- kórsetpege tiykarlanıp alıp barıladi.

Naq pulsız esap-kıtaplar tómendegi principiierge tiykarlanadi:

- karxana, shólkemler oz qarjıların bankta saqlawı kerek;
- barlıq naq pulsız esap- kítaplar bank arqalı ótiwi kerek;
- xojalıq subektleri esap-kıtap túrlerin erkin tańlawı hám onı shártname arqalı bekkemlep qoyıwı múmkin;
- xojalıq subektiniń esap-kítaplar boyınsha shártnamalıq qatnasıqlarına bank aralaspawı kerek;
- tovar hám xızmetler ushın tólemler tólewshiniń razılıǵı menen ámelge asırıladi;
- xojalıq subektiniń esap betindegi qarjıları esabınan ayırım waqıtları bank krediti esabınan ámelge asırıwı múmkin;
- tólew qaǵıydası mal jetkerip beriwshiniń esap betine pul qarjıların ótkeriw usı jetkerip berıw ushın dúzilgen shártname tiykarında kelisip alınadi;

Karxanalardıń esap betindegi pul operaciyalarıńın esabı 5500- « Banktegi arnawlı schyotlar» schyotında júritiledi. Usı schyot mámleketimiz territoriyasında hám onnan tısqarıda akkreditivlar, chek dápterleri, basqa tólew hújjetleri kórinisinde, aǵımdaǵı, ayırım hám basqa arnawlı schyotlarda turǵan milliy hám shet el valyutadaǵı pul qarjıları hám olardıń háreketi haqqındaǵı, sonday-aq anıq maqsetler ushın finanslastırıw qarjıları ayırım saqlanatúǵın bólegi háreketi haqqındaǵı maǵlıwmatlardı ulıwmalastırıwǵa móljellengen.

Akkreditiv- banktńń shartlı pul majburiyatnaması bolıp, bank bul hújjetti klienttńń tapsırmasına qaray, shártnama boyınsha onıń kontragentine beredi. Bul shártnamaǵa qaray akkreditiv ashqan bank ónim jetkerip beriwshige pul tólewı yamasa usınday tólemler ótkeriw ushın bankka wákillik beriwı múmkin. Bunda klient akkreditivta kózde tutılǵan hújjetlerdi usınıwı hám akkreditivtńń basqa talapların orınlawı shárt.

Esap-kıtap sheki- schyot iyesi(shek beriwshı) nıń schyotınan belgili summanı alıwshı(shek alıwshınıń) shyotına ótkeriw haqqında banktńń arnawlı blankasında dúzilip, banka jazba túrde bergen tapsırması esaplanadı.

Esap-kıtap schyotı, tek ǵana xojalıq júritiwshı subektler menen emes, fizikalıq shaxslar menende naq pulsız esap-kıtap qılıwda qollanıladı.

Qısqa múddetli finanslıq investiciyalar- ózinde operaciya múddeti 12 aydan aspayıǵın, jeńil satılıtıǵın finanslıq aktivlerdiń satıp alıwına tiyisli investiciyalar esaplanadı. Olardıń sintetikalıq esabı 5800- «Qısqa múddetli investiciyalar» schyotında júritiledi. Usı schyot múddetli bolıp(bir jıldan aspaǵan múddet ishinde), xojalıq júritiwshı subektlerdiń investiciyaların, yaǵnıy basqa bir karxananıń qımbatlı qaǵazların, payızlı mámleketlik hám aymaqlıq obligaciyaları sonday-aq bir karxananıń basqa karxanaǵa bergen qarızlarınıń jaǵdayı hám háreketi haqqındaǵı maǵlıwmatlardı ulıwmalastırıw ushın xızmet qıladı. Usı schyot payızlı obligaciyalarǵa investitciyalar hám usı siyaqlı qımbatlı qaǵazlar, sonday-aq basqa karxanalarǵa berilgen qarızdın háreketi hám jaǵdayı haqqındaǵı maǵlıwmatlardı ulımalastırıw ushın xızmet qıladı.

Bizń pikirimizshe, aǵımdaǵı aktivler likvidli esaplanıp, karxana majburiyatların tólew ushın pul majburiyatlarına aylanadı.

Tovar materiallıq zapaslar islep shıǵarıwdıń tiykarǵı elemenleri esaplanıp, hár bir islep shıǵarıw ciklinde sarıplanıp, islep shıǵarıw processinde óziniń fizikalıq kórinisin joytıp, islep shıǵarılıp atırǵan ónim ózine túser bahasına óz qunın tolıq túrde ótkeredi.

Tawsılmağan islep shıǵarıwdıń qayta islew processinen ótken shiyki-zat, material, yarım tayyar ónimler, texnologiyalıq processte kózde tutılǵan islep shıǵarıw basqıshlarınan ótpegen ónimler, ózi tayyar halǵa keltirilgen biraq, texnikalıq qadaǵalaw bólimi tárepinen qabıl qılıńbaǵan ónimler.

Tayyar ónim bolsa karxanadıń islep shıǵarıw processiniń eń sońǵı nátiyjesi. Karxanada islenip júwmaǵına jetken, túrlı standartlar hám texnikalıq shártlerge juwap beretúǵın, tayyar ónim skladına tapsırılǵan ónim esaplanadı.

Pul qarjıları karxanadıń majburiyatların tez tólew ushın isletiliwi múmkin bolǵan qarjılar.

2-bap. KARXANA AKTIVLERINIŇ ESABIN SHÓLKEMLESTIRIWDI JETILISTIRIW

2.1. Karxanada aktivlerdi esapqa alıwdıń wazıypaları

Bazar ekonomikasý sharayatında múlkshilik túrleriniń hár qıylı bolǵan subektlerdiń payda bolıw processinde olardı basqarıw, iskerligin qadaǵalaw hám analiz etiw hám adminstraiya tárepinen tez qararlardıń qabıl qılınıwına tiykar bolatúǵın zárúr maǵlıwmatlardı buxgalteria esabı usınadı.

Qurılıs karxanalarında buxgalteriya esabınıń wazıypaları tuwrıdan tuwrı olar tárepinen qurılıs, qurılıs montaj, jihazlardı ornatiw, keńeytiriw, rekonstrukciya qılıw, abadanlastırıw, kapital hám ońlaw jumıslarınıń ózine tán qasıyetlerinen kelip shıǵadı. Usı jumıslardıń reje-smeta hújjetlerine muwapıq alıp barılǵanlıǵı onda belgilengen norma hám tártiplerge ámel qılınǵanlıǵın qadaǵalaw, qurılıs islerine ketken sarıp qarejetlerdi durıs hám óz waqtında hújjetlestiriw, olar tiykarında qurılıs processiniń sintetikalıq hám analitikalıq esabın júritiw, juwmaqlanbaǵan qurılıs jumısları qunın durıs anıqlaw, juwmaqlanǵan qurılıs jumısların anıq bahalaw hám kalkulaciya qılıw, olardı esabat dáwirı daramatlarına esaplaw principine tiykarlanıp kiritiw, óz-ara esap kítaplardı óz waqtında ámelge asırıwın támiynlew buxgalteriya esabı aldında turǵan eń kerekli wazıypalar esaplanadı.

Qurılıs karxanalarında xojalıq iskerliginiń túrleri olardı payda etiwshı process hám operacialar, erisilgen finanslıq natıyjeler, sonday-aq xojalıq iskerligin alıp barılıwın támiynlewshı aktivler, bul aktivlerdiń kelip shıǵıw derekleri buxgalteriya esabınıń obektlerin quraydı.

Xojalıq júritiwshı subektler aktivlerdi baqlaw, olar haqqındaǵı maǵlıwmatlardı qadaǵalaw hám analiz etiw hámde tiyisli basqarıw qararların qabıl qılıw maqsetinde jıynaw, jazıp barıw, gruppalaw, jámlew hám paydalanıwshılarǵa jetkerip beriw buxgalteriya esabında ámelge asırıladı.

Mısalı, qurılıs isleriniń belgilengen múddetlerde orınlanıwı tiyisli qurılıs materiallarınıń qurılıs maydanshalarına óz waqtında kelip túsıwine, olar

boyınsha tastıyqlanğan limitlerdiń bar ekenligi, pútinligi hám sıpatına tuwrıdan tuwrı baylanıslı. Bunnan tısqarı kelip túsip atırğan materiallar qunın durıs bahalaw, olar esabın bahalawdıń ol yamasa bul usılda júritiliwi qurılıs jumıslarınıń ózine túser bahasına, olardı orınlawdan alınatúğın daramatlar, hám tólenetúğın salıqlarğa, qurılıs karxanasınıń sap paydasıan tásir ótkeredi. Bulardıń barlığı qurılıs karxanasında materiallar esabı, olar qunın durıs bahalaw, olar esabın bahalawdıń, materiallar jaǵdayı hám háreketi ústinen úziliksiz qadaǵalaw alıp barıw, olar kirimi hám shıǵımına tiysili hújjetlerdi durıs hám óz waqtında rásmiylestiriw, usı baylıqlar sklad hám buxgalteriya esabı registrların belgilengen tártipte júritiw wazıypaların qoyadı.

Karxanadaǵı uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerdi esapqa alıwda tómendegiler wazıypa etip alınadı:

- uzaq hám aǵımdaǵı aktivler menen baylanıslı operaciyalardı hújjetlerdi óz waqtında hám durıs rásmiylestiriw;
- uzaq múddetli aktivlerdiń alınıwı, ornı ózgeriliwin durıs hám óz waqtında sáwlelendiriw;
- karxanada uzaq múddetli aktivlerdi nátiyjeli paydalanıwdı qadaǵalaw;
- uzaq múddetli aktivlerdi aǵımdaǵı esapta hám buxgalteriya balansında tiysili standartlarǵa hámde normativ hújjetlerge tiykarlanıp durıs hám óz waqtında bahalaw;
- karxanada uzaq múddetli aktivlerdi esapqa alıwda BEMSLarınan keńlew paydalanıw;
- esaptan shıǵarılǵan uzaq múddetli aktivler boyınsha finanslıq nátiyjelerdi durıs hám óz waqtında bahalaw;
- aǵımdaǵı aktivler menen baylanıslı operaciyalardı óz waqtında durıs rásmiylestiriw;
- aǵımdaǵı aktivlerdiń durıs saqlanıwı ústinen qadaǵalaw;
- islep shıǵarıwǵa jiberiletúğın aǵımdaǵı aktivlerdiń durıs sarıplanıwı sarıplanıw normalarına ámel qılıw ústinen úziliksiz qadaǵalaw alıp barıw;

Karxanalarda buxgalteriya esabı joqarıdağılardı wazıypa qılıp alıp, xojalıqta júz bergen operaciyalardı jalpı, úziliksiz, hújjetlerge tiykarlangan halda sáwlelendiriw tiyis.

2.2. Uzaq múddetli aktivlerdiń sintetikalıq hám analitikalıq esabı

Uzaq múddetli aktivler karxanaǵa ekonomikalıq payda yamasa daramat keltiretuǵın, paydalanıw múddeti bir jıldan artıq bolǵan mal-múlkler esaplanadı.

Uzaq múddetli aktivler quramında tiykarǵı qurallar úlken salmaqqa iye bolıp, xojalıq júritiwshı subekter iskerliginde úlken áhimiyetke iye.

Qurılıs karxanaları basqa xojalıq júritiwshı subekter sıyaqlı tiykarǵı qurallardıń sintetikalıq hám analitikalıq esabın respublikamızdıń nızmaları hám normativ hújjetleri tiykarında alıp barıwı kerek.

2002-jıl 1-yanvardan jariyalanǵan buxgalteriya esabı schyotlar rejesi (21-sanlı BEMS)larına muwapıq tiykarǵı qurallardıń sintetikalıq esabı 0100-«Tiykarǵı qurallar esabı schyotları» sistemasında ashılatuǵın schyotlarda alıp barıladı.

Tiykarǵı qurallardı buxgalteriya esabında esapqa alıw ushın tómendegi schyotlar ashılǵan.

0110-«Jer»;

0111-«Jerdi abadanlastırıw»;

0112-«Finanslıq lizing shartnaması boyınsha alınǵan tiykarǵı qurallardı ózlestiriw »;

0120-«Binalar, inshaatlar uzatıwshı qurallar»;

0130-«Mashina hám jihazlar»;

0140-«Mebel hám ofis jihazları»;

0150-«Kompyuter jihazları hám esaplaw texnikaları»;

0160-«Transport quralları»;

0170-«Jumısshı hám zatlı haywanlar»;

0180-«Kóp jıllıq eginler»;

0190-«Basqa tiykarǵı qurallar»;

0199-«Konservaciya qilingan tiykarǵı qurallar».

Usı schyotlar aktiv esaplanıp, olardıń debet tárepindeǵı saldo karxanada bar bolǵan tiykarǵı qurallardıń dáslepki qunın sáwlelendiredi.

Tiykarǵı qurallar karxanaǵa qabıl qılınıp atırǵanda komissiya tárepinen tiykarǵı qurallardı qabıl qılıw- tapsırıw dalalatnamasın dúziw menen rásmiylestiredi. Usı dalalatnamada tiykarǵı qurallardıń dáslepki bahası, eskiriw summası, qabıl qılınıp atırǵan quraldıń qısqasha táriypi, komissiya aǵzalarınıń atı-familiyası, materiallıq júwapker shaxs tárepinen qabıl qılınıwı kórsetiledi. Bunda usı dalalatnamanı dálillewshi texnikalıq hám basqa hújjetler qosıladı, dalalatnama bolsa karxana baslıǵı tárepinen tastıyqlanadı.

Tiykarǵı qurallardı qabıl qılıw- tapsırıw dalalatnaması tastıyqlanǵannan sóń karxana buxgalteriyasına beriledi, usı dalalatnama tiykarında hár bir obektke inventar beti ashıladı.

Tiyisli shartnamalar tiykarında karxana qániygeleri hám shet elden qaratılǵan qániygeler kúshi menen qurılǵan tiykarǵı qurallar obektleri 0810-«Juwmaqlanbaǵan qurılıs» schyotınıń krediti menen korrespondensiyada 0110-0190- schyotlar debeti boyınsha haqıyqıy ózine túser bahasına qarap tiykarǵı qurallar sıpatında kırım qılınadı.

Karxananıń óz kúshi menen qurılǵan tiykarǵı qurallar obektleriniń balans qunına ósip barıwshı juwmaq penen tuwrıdan tuwrı qarejetler: material, jumısshı kúshi hám basqa qarejetler, sonday-aq qurılıs processine tuwrıdan tuwrı baylanıslı bolǵan qosımsha qarejeteler kiritiledi.

Ósip barıwshı juwmaq penen esaplanǵan qarejetler qurılıs dawamında 0810-«Juwmaqlanbaǵan qurılıs» schyotında sáwlelendiredi. Qurılıs juwmaqlanıwǵa shekem bina 0120-« Binalar, inshaatlar, kóteriushı qurallar » schyotında esapqa alınbaydı, sebebi ele paydalanıwǵa tapsırılmaǵan. Qurılıs juwmaqlanǵannan keyin hám paydalanıwǵa tapsırılǵanında 0810-schyotında jámlengen barlıq qarejetler summası 0120-« Binalar, inshaatlar, kóteriushı

qurallar» schyotına ótkeriledi hámde keyingi aydan baslap amortizaciya esaplanıwı kerek.

Belgili bolǵanıday tiykarǵı qurallardı islep shıǵarıw processinde uzaq múddet dawamında isletiliwi, olardı usı múddet dawamında tabiiy kúshler tiykarında fizikalıq, ilimiy, texnikalıq rawajlanıw nátiyjesinde bolsa, ruwxıy eskiriwge alıp keledi. Buxgalteriya esabı principlerine múwapıq tiykarǵı qurallardıń qunı olardı shama menen paydalanıw múddeti dawamında, olar payda keltiretúǵın esabat dawirinde teńdey bólistiriliwi kerek.

Ulıwma aytqanda, tiykarǵı qurallarǵa eskiriw esaplawdıń tiykarǵı maqseti bul túrdegi aktivlerdi qayta tiklew hám qayta islep shıǵarıw esaplanadı.

Tiykarǵı qurallarǵa eskiriw esaplawda «Tiykarǵı qurallar» atlı 5-sanlı BEMSna muwapıq tiykarǵı qurallarǵa tómendegi usıllarda amortizaciya esaplanadı.

Tuwrı sızıqlı usılda amortizaciya esaplaw. Tuwrı sızıqlı usıl dep juwmaqlanǵan qunı ayrılǵan tiykarǵı qurallar obekti qunın dáwirler boyınsha paydalanıw múddeti dawamında teń bóliw usılına aytiladı. Eskiriw summası eskirilip atırǵan qunın kózde tutilǵan paydalanıw dáwirleri sanına bóliw jolı menen esaplanadı :

Jıllıq amortizaciya summası= (dáslepki qunı hám juwmaqlanıw qunı)/ xızmet qılıw múddeti.

Orınlanǵan xızmet kólemine qaray amortizaciya esaplaw. Orınlanǵan jumıs kólemine qaray amortizaciyanı esaplaw usılı tiykarǵı qurallardıń hár esabat jılında orınlanǵan jumısına tiykarlanǵan. Usı usıl menen eskiriw esaplawdıń hár jılǵı qunın esaplaw ushın jámi paydalanıw múddeti dawamında ulıwma bahalanǵan islep shıǵarıw hám hár bir anıq jılǵı islep shıǵarıwdı aldınnan anıqlaw kerek. Islep shıǵarıw sıpatında islep shıǵarılǵan ónim, islengen saǵatar muǵdarı hám taǵıda basqalar alınıwı múmkin.

Qaldıqlı kemeyiw usılında amortizaciya esaplaw. Kemeyip barıwshı qaldıq usılı aktivten paydalanıw múddetinde amortizaciya summasın kemeyip

barıwın kórsetedi. Usı usıda eskiriw norması tiykarǵı qurallardıń qaldıq qunınan kóbeytiedi. Ádette bul usılda amortizaciya muǵdarı eki ese qılıp alınadı.

Kumulyativ usılda amortizaciya esaplaw. Bul usıda hár jılǵı amortizaciya norması amortizaciya múddeti juwmaǵına shekem qalǵan amortizacijalanatúǵın qunınıń bólegi sıpatında belgilenedi.

Tiykarǵı qurallardıń eskiriwin esapqa alıw ushın schyotar rejesinde tómendegi schyotlar ashılǵan :

0211-«Jerdi abadanlastırıwdıń eskiriwi»;

0212-«Finanslıq lizing shartnaması boyınsha alınıp ózlestirigen tiykarǵı qurallardıń eskiriwi»;

0220-«Binalar, inshaatlar, jetkiziwshi qurallardıń eskiriwi»;

0230-«Mashina hám úskenelerdın eskiriwi»;

0240-«Mebel hám ofis úskeneleriniń eskiriwi»;

0250-«Kompyuter úskeneleri hám esaplaw texnikasınıń eskiriwi»;

0260-«Transport qurallarıńın eskiriwi»;

0270-«Jumıs haywanlarıńın eskiriwi»;

0280-«Kóp jıllıq eginlerdiń eskiriwi»;

0290-«Basqa tiykarǵı qurallardıń eskiriwi»;

0299-«Qarjılanatúǵın lizing shartnaması boyınsha alınǵan tiykarǵı qurallardıń eskiriwi».

Tiykarǵı qurallarıń eskiriw esaplaǵanda, eskiriw summaları qarejetlerge ótkeriledi. Eskiriw summası islep shıǵarıw qarejetlerine ótkerilgende tómendegishe jazıladı:

D-t. 2010-2710 -«Islep shıǵarıw qarejetleri schyotları».

K-t. 0211-0299- «Tiykarǵı qurallar eskiriwin esapqa alıwshı schyotlar».

Egerde eskiriw dawir qarejetlerine ótkerilse tómendegishe jazıladı:

D-t. 9420-«Hákimshilik qarejetler».

K-t. 0211-0299-« Tiykarǵı qurallar eskiriwin esapqa alıwshı schyotlar ».

Hár túrli zatlarǵa amortizaciya esaplawdıń túrli usılları qollanıwǵa boladı. Tiykargı qurallardıń bir túrdegi obektleri boyınsha tek ǵan bir túrdegi usıl boyınsha qolanıladı.

Amortizaciya esaplawdıń tańlangan usılı karxananın esap siyasatı menen belgileniwi hám hár esabat dáwirinen basqasına jıl dawamında ózgermegen jaǵdayda izbe-iz qollanıwı kerek.

Qurılıs karxanalarında tiykargı qurallar oardin satılıwı, tawsılıwı, biypul beriliwi hám basqada shıǵımları esabınan kemeyiwi múmkin.

Tiykargı qurallardı tawsılıw olardıń tolıq amortizaciya qılınǵanlıǵı yamasa qılınbaǵanlıǵına qaramastan eksputaciya qılıq jaǵdayı joq qılınǵan jaǵdayda ámelge asırıladı. Bunıń ushın qurılıs karxanası baslıǵınıń buyrıǵı menen likvidaciya komissiyası dúziledi. Likvidaciya komissiyası quramına karxana xızmetkerlerinen tısqarı qızıǵıwshı organlar wákılleri de kiritiliwi múmkin. Komissiya likvidaciya nátiyjeleri arnawlı likvidaciya dalalatnaması (OS-4) menen rásmiylestiriledi. Usı dalalatnama likvidaciya nátiyjelerin buxgalteriya esabı schyotlarında joqrıda keltirilgen tártipte sáwlelendiriwge tiykar boladı.

Ulıwma mámleketlik salıqlardı tólewshı qurılıs karxanalarında satılǵan tiykargı qurallardıń satıw qunı (Sq) qaldıq qun (Qq)nan úlken bolsa ($Sq > Qq$), onday jaǵdayda olar QQS tólewshı esaplanadı. Egerde satıw qunı (Sq) qaldıq qun (Qq)nan kishi bolsa ($Sq < Qq$) yamasa olar óz ara teń bolsa ($Sq = Qq$), onday jaǵdayda qurılıs karxanaları QQS tólewshı esaplanbaydı. Usi processler esapta tómendegi 2.1.1 –kestede kórsetilgenindey, buxgalteriya esabı schyotlarında korrespondenciyalanadı.

2.2.1-keste

Qurilish karxanalarida tiykarǵı qurallardıń shıǵıp ketiwine tiyisi operacijalardı schyotlarda sáwlelendiriw asosiy ¹

№	Operacijanıń mazmuni	Debet schet	Kredit schet
1.Asosiy vositalarning sotilishi			
1	Tiykarǵı quraldı satıw qunıman (QQSsız)	4010	9210
2	QQS (eger QQS tólewshi hám salıq salıw obekti bar bolsa)	4010	6410
3	Tiykarǵı qurallardıń baslanǵısh qunına	9210	0111-0190
4	Jámlengen ekiriwdi esaptan shıǵarıw	0211-0290	9210
5	Qayta bahalaw boyınsha rezervtıń esaptan shıǵarılıwı	8510	9210
6	Satıwdan alınǵan payda	9210	9310
7	Satıwdan kórilgen zıyan	9430	9210
2.Tiykarǵı qurallardıń tawsılıwı			
1	Tiykarǵı qurallardıń baslanǵısh qunına	9210	0111-0190
2	Jámlengen ekiriwdi esaptan shıǵarıw	0211-0290	9210
3	Qayta bahalaw boyınsha rezervtıń esaptan shıǵarılıwı	8510	9210
4	Tawsılıw qarejeteri	9210	6710,6520,
5	Tawsılıwdan alınǵan materiallar	1090	9210
6	Tawsılıwdan alınǵan payda	9210	9310
7	Tawsılıwdan kórlgen zıyan	9430	9210
3.Tiykarǵı qurallardıń biypul beriliwi			
1	Tiykarǵı quraldı biypul beriw qunına	4010	9210
2	Tiykarǵı qurallardıń baslanǵısh qunına	9210	0111-0190
3	Jámlengen ekiriwdi esaptan shıǵarıw	0211-0290	9210
4	Qayta bahalaw boyınsha rezervtıń esaptan shıǵarılıwı	8510	9210
5	Biypul beriwden kórigen zıyan summasına	9430	4010
4.Tiykarǵı quralardıń shólkemlestiriw úlesi boyınsha kiritiwi			
1	Tiykarǵı quraldı shólkemlestiriw úlesi sıpatında berigen qunına	0610-0690	9210
2	Tiykarǵı qurallardıń baslanǵısh qunına	9210	0111-0190
3	Jámlengen ekiriwdi esaptan shıǵarıw	0211-0290	9210
4	Qayta bahalaw boyınsha rezervtıń esaptan shıǵarılıwı	8510	9210
5	Alınǵan payda	9210	9310

¹ Urazov.K.B „Qurilish tashkilotlarida buxgalteriya hisobining xususiyatlari”. Lekciya tekstleri. Samarqand 2007, 25-26 b.

2017-jil ushin «Davr qurılıs» JSHJtiń tiykarǵı quralları buxgalteriya jazıwlarında beriliwi (mın sumda)

Dt.	0820	Kt.	Dt.	0160	Kt.	Dt.	9210
			Q.b.				
			36201,5	8198,85	(1)	8198,85	
				aylanısı		aylanısı	
				8198,85		8198,85	
			Q.a				
			280002,69				

Xojalıq operacijalarınń mazmunı

- Tiykarǵı quralardıń jil basına qaldıǵı 36201,5 mın sum ;
- Jil dawamında tiykarǵı qurallardı esaptan shıǵarıw 8198,85 mın sum;
- Tiykarǵı quralardıń jil aqırına qaldıǵı 280002,69 mın sum.

Materialıq emes aktivler xojalıq júritiwshı subekttiń múlki esaplangan uzaq múddetli aktivlerdiń tiykarǵı bólegi esaplanadı, sebebi subekt óz waqtında usı aktivlerdi isletiw esabınan daramat alıw ushin qarejet qılǵan.

Tiykarǵı qurallardı buxgalteriya esabında esapqa alıw ushin tómendegi schyotlar ashılǵan:

0410-«Patentler, nou-xau hám licenziyalar»

0420-«Sawda markalari, tovar belgilari va sanaat namunalari»

0430-«Programmaliq támiynat»

0440-«Jer hám tábiy resurslardan paydalanıw huqıqı»

0450-«Shólkemlestiriw qarejetleri»

0460-«Franchayzlar»

0470-«Avtorlıq huquqarı»

0480-«Gudvill»

0490-«Basqa materialliq emes aktivler».

Tiyisli shártnama tiykarında karxana qániygeleri hám shetten qaratılğan qániyge kúshi menen qurılğan materialliq emes aktivler obektleri 0830-«Materialliq emes aktivlerdi satıp alıw» schyotınıń krediti menen korrespondenciyada 0410-0490- schyotlar debeti boyınsha haqıyqıy ózine túser bahasına qarap materialliq emes aktivler sıpatında kiris qılınadı.

Basqa karxana hám shaxslardan satıp alınğan materialliq emes aktivler «Materialliq emes aktivlerdi satıp alıw» schyotınıń krediti menen korrespondensiyada 0410-0490 schyotlar dbeti boyınsha kiris qılınadı.

Basqa karxana yamasa yuridikalıq shaxslardan biypul sonday-aq, mámleketlik organlardıń subsidiyası sıpatında alınğan materialliq emes aktivler 8530- «Biypul alınğan mal-múlk» schyoti menen korrespondenciyada 0410-0490- schyotlar debeti boyınsha kiris qılınğan sánede eksport jolı menen, bazar qunı boyınsha belgilengen bahada sáwlelenedi.

Shólkemlestiriwshiler ustav fondına úles sıpatında kiritgen yamasa akciyalar haqın tólew esabına bergen materialliq emes aktivlerdi kiris qılıw 4610-« Shólkemlestiriwshilerdiń ustav fondına úlesler boyınsha qarızlari» schyoti krediti hám 0410-0490- schyotlar debetinde sáwlelendiriledi.

Materialliq emes aktivlerge eskiriw esaplawda « Materialliq emes aktivler» atli 7-sanlı BEMSna ózbekistan Respublikasınıń salıq kodeksine ámel qılınıwı kerek.

« Materialliq emes aktivler» atli 7-sanlı BEMSna tiykarlanıp, materialliq emes aktivtiń' amotizaciya qunı onıń paydalı xızmet múddetinen aspağan halda, paydalı xızmet múddetin belgilew imkanı bolmağanda 5 jıldı esaqpqa alıp teń bólistiriliwi kerek.

Eskiriwshi qun teń túrde materialllıq emes aktivti paydalı isletiwdiń tolıq dáwirine bólistiriledi. Eskiriw túrlı jollardı qollanıw menen ámelge asırıladı.

Tuwri sızıqlı usul materiallıq emes aktivtı paydalı isletiwdiń tolıq dáwirine eskiriwdiń turaqlı summaların esaplap shıǵıwdan ibarat.

Kemeyip barıwshı qaldıq usılı boyınsha turaqlı esaplap shıǵılǵan summalar paydalı isletiw múddeti dawamında kemeyedi.

Orınlangan xizmet kólemine qaray usılı amortizaciya múǵdarı tek ǵana materiallıq emes aktiv neshe márte isletilgenligine yamasa qansha ónim birligi islep shıǵarılıwı kútilip atırǵanlıǵına baylanıslı boladı.

Karxanalar tiyisli materiallıq emes aktivler boyınsha jıynalǵan amortizaciya haqqındaǵı axbarottı tómendegı schyotlarda sáwlelendiredi :

0510- «Patentler, nou-xau va litsenziyalardıń eskiriwi»;

0520- «Sawda markalari, tovar belgileri va dóretiwshilik kórgizbeleriniń eskiriwi»;

0530- «Baǵdarlamalıq támiynattıń eskiriwi»;

0540- «Jer hám tábiyat resurslarınan paydalanıw húqıqınıń eskiriwi»;

0550- «Shólkemlestiriw qarejetleriniń eskiriwi »;

0560- «Franchayzlardıń eskiriwi »;

0570- «Avtorlıq huquqlarınıń eskiriwi »;

0590- «Basqa materiallıq emes aktivlerdiń eskiriwi ».

Usı schyotlardıń kreditinde esaplangan eskiriw summaları, debetinde bolsa materiallıq emes aktivlerdiń shıǵıp ketiwinen esaplangan eskiriw summalarınıń óshiriliwi kórinedi.

Materiallıq emes aktivler esaptan shıǵıp ketkende olardıń dáslepki qunı materiallıq emes aktivlerdi esapqa alıwdıń tiyisli schyotlar kreditinen 9220- « Basqa kativlerdiń realizaciyası schyotı debetine esaptan shıǵarıladı. Materiallıq emes hám basqasha shıǵıp ketiwi»aktivlerdi shetke satıwdan túsken túsım 9220-

« Basqa aktivlerdiń realizaciyası hám basqasha shıǵıp ketiwi» schyotı krediti boyınsha 4890-« Uzaq múddetli keshiktirilgen qarejetler» hám 0990-«Basqa

uzaq múddetli debitorlıq qarızları» schyotları menen korrespondensiyada sáwlelendiriledi.

Materiallıq emes aktivler shıǵıp ketkende olar boyınsha esaplangan eskiriw summası 0510-0590- schyotları debetinen 9220-«Basqa aktivlerdiń realizaciyası hám basqasha shıǵıp ketiwi» schyoti kreditine esaptan shıǵarıladi.

Biziń pikirimizshe, qurılıs karxanalarında tiykarǵı qurallargá eskiriw esaplawdıń kumulyativ usılı basqa usıllargá qaraǵanda tezlestirilgen halda eskiriw esaplawına alıp keledi. Ózbekistan Respublikasınıń Salıq kodeksine muwapıq kumulyativ usıldı qollanıw mal-múlk salıǵın kem tólewge alıp keledi, sebebi salıq bazası bolıp, tiykarǵı qurallardıń qaldıq qunı esaplanadı.

Uzaq múddetli aktivler jalpı, úziliksiz, tiyisli hújjetlerde alıp barılıp, schyotlar korrespondensiyası durıs hám óz waqtında beriliwi kerek.

2.3 Ağımdaǵı aktivlerdiń sintetikalıq hám analitikalıq esabı

Materiallıq aktivler likvidli qásiyetke iye bolıp, bir jıldan kem múddette paydalanatúǵın, barlıq qunıń islep shıǵarılǵan ónim yamasa kórsetilgen xızmetler bahasına ótkiziletúǵın mal-múlkler esaplanadı.

Ağımdaǵı aktivler qatarına kiriwshi, islep shıǵarıwdıń materiallıq sharayatlarınan biri miynet buyımları esaplanadı. Olar materiallar dep ataladı.

Xojalıq júritiwshi subektlerdiń iskerliginde materiallıq baylıqlardan paydalanıwi ústinen qadaǵalawdı kúsheytiriw, ónim(jumıs hám xızmet kórsetiw) ózine túser bahasında materiallıq qarejetlerdiń úlesin kemeytirip barıw máselelerine ayrıqsha áhimiyet beriledi, Solardan, materiallıq hám miynet resursların durıs, tejep sarıplaw xalıq xojalıǵın jánede rawajlandırıwda, xalıqtıń materiallıq parawanlıǵınasırıwda kerekli faktor esaplanadı.

Buxgalteriya esabında materiallardıń esabın júrtiwde tómendegi schyotlar paydalanıladi:

1010- «Shiyki zat hám materiallar»

1020- «Satıp alınatúǵın yarım tayyar ónimler hám burawshı bólekler»

1030- «Janılıǵı»

1040- «Awısqı bólekler»

1050- « Qurılıs materialları»

1060- «Idıs hám ıdıs sıyaqlı materiallar»

1070- «Basqa tárepke qayta islew ushın berilgen materiallar»

1080- «Inventar hám xojalıq buyımları»

1090- «Basqa materiallar».

Usı schyotlardın debetinde islep shıǵarıw baylıqlarınıń kóbeyiwı, kreditnde bolsa olardıń islep shıǵarıw hám basqa maqsetler ushın sarıplanıwı sáwlelendiriledi. Joqarıda sanap ótilgen schyotlar aktiv esaplanıp, olardıń debetindegi qaldıq esabat dáwiri basındaǵı materiallar qaldıǵın sáwlelendiredi.

Mal jetkerip beriwshiler schyotları ham sklad kirim orderleri tiykarında skladqa materiallardıń qabıl qılıwına tómendegishe buxgalteriya provodka beriledi.

D-t. 1010-«Shiyki zat hám materiallar»

K-t. 6010-«Mal jetkerip beriwshiler hám pudratshılarga tólenetúǵın schyotlar»

Qabıl qılıw waqtında materiallardın kemisi yamasa jetispewshiligi anıqlansa, onday jaǵdayda materiallardıń satıp alıw bahasına tómendegishe provodka beriledi.

D-t. 4860- «Dawalar boyınsha alınatúǵın schyotlar»

K-t. 6010- «Mal jetkerip beriwshilerge hám pudratshılarga tólenetúǵın schyotlar».

Egerde karxanaǵa keltirilgen materiallar mal jetkerip beriwshiler hújjetlerinde kórsetilgeninen artıq bolsa, onday jaǵdayda artıq material qunına tiyisli material schyotları debetlenip, 6010- «Mal jetkerip beriwshiler hám pudratshılarga tólenetúǵın schyotlar» schyoti kreditlenedi.

Satıp alınǵan materiallar boyınsha mal jetkerip beriwshiler schyotınıń tóleniwine tómendegishe provodka beriledi.

D-t. 6010-«Mal jetkerip beriwshiler va pudratshılarǵa tólenetuǵın schyotlar».

K-t. 5110- «Esap-kıtap schyotı».

Karxananıń ózinde tayarlanǵan hám skladqa qabıl qılınǵan materiallardıń haqıyqıy qunına tómendegishe buxgalteriya provodkası beriledi.

D-t. 1010- «Shiyki zat hám materiallar»

K-t. 2310- «Járdemshi islep shıǵarıw».

Materiallar mal jetkerip beriwshilerden satıp alıńanda kóp jaǵdaylarda olardı satıp alıw hám tayarlaw menen baylanıslı operaciyalar 1510 - «Materiallardı tayyarlaw hám satıp alıw» schyotında ámelge asırıladı. Usı schyottıń debetinde 6010,2310,2010 6990 hám basqa schyotlardıń kreditleri boyınsha materiallardıń satıp alıw qunı júzege keledi. Sonday-aq bul jerde materiallar menen baylanıslı transport tayarlaw qarejetleride sáwlelenedi.

Bul schyottıń kredit tárepinde 1010-1090- schyotlardıń debeti boyınsha haqıqatta kelip túsken hám kiris qılınǵan materiallardıń esap qunı sáwlelenedi.

Esap bahalarında qabıl qılınǵan materiallar olardı satıp alıw hám tayarlaw qunları arasındaǵı parıq 1610-«Materiallar qunlarındaǵı ózgerisler» schyotınıń debetinde jıynalǵan summa islep shıǵarıwǵa hám basqa mútajliklerge sarıplanǵan materiallardıń qunına teń bólistirip, qarejetler schyotına kóshiriledi.

1510 - «Materiallardı tayyarlaw hám satıp alıw» schyotı debetindegi qaldıq karxanaǵa ele kelip túspegen joldaǵı materiallar qunın esaplaydı.

Materiallardıń haqıyqıy ózine túser bahası quramına transport tayarlaw qarejetleride kiredi. Bularǵa materiallardıń shártname qunınan tısqarı olardı satıp alıw menen baylanıslı barlıq qarejetler kiritiledi. Bul qarejetler materiallardıń túrleri boyınsha tiyisli schyotlarda bar materiallardıń ulıwma kólemi boyınsha transport tayarlaw qarejetleri summası hám payızın esaplap shıǵaradı.

Bul nárse esabat ayı dawamında sarıplanǵan materiallarǵa durıs keletúǵın transport tayarlaw qarejetlerin anıqlap, esaptan shıǵarıw ushın kerek boladı.

Sarıplangan materiallar qaysı qaysı schyotlarğa ótkerilgen bolsa, transport tayarlaw qarejetleri summasında usı schyotlarğa ótkeriledi.

Materiallardıń sarıplanıwı buxgalteriya esabında esapqa alıwdıń qásiyetleri bar. Karxanada materiallar tómendegi maqsetler tiykarında esaptan shıǵıp ketiwi múmkin.

- islep shıǵarıwǵa sarıplanganda;
- artıqsha materiallar satılǵanda yamasa basqasha materiallar

satılǵanda.

Skladtan islep shıǵarıwǵa materiallar sarıplanganda tómendegishe buxgalteriya provodkası beriledi:

D-t. Islep shıǵarıw qarejetleri (2010, 2310, 2510 hám basqada)

K-t. 1010- «Shiyki zat hám materiallar».

Qurılıs kárxanalarında skladqa kelip túsken materiallardı saqlaw, esabın júritiw, qurılıs jumislarına materiallardıń beriliwin bahalaw usıllarınıń biri qollanılıwı ózine túser bahaǵa tásiri túrlishe boladı.

Qurılıs materiallarınıń qurılısqa jiberiwde Respublikamızda 4- sanlı BEMS «Tovar materiallıq zapaslar» ǵa muwapıq alıp barıladı. Bul standartqa muwapıq qurılıs materialların qurılısqa jiberiliwinde FIFO, AVECO, usıllarınan paydalanıladı.

Biraq ádebiyatalarda LIFO usıllarında keltirilgen.

Qurılıs kárxanalarında materiallardıń hár bir toparı boyınsha esabat jılı dawamında materiallardı qurılısqa jiberiwdi bahalawdıń bir usılı qollanıladı. Kárxanalardıń qaysı usıldı qollanılıwı, onıń esap siyasatında kórsetiledi.

Qurılıs materiallarınıń ózine túser bahası kelip túsiwine qarap túrli elementlerden turadı. Ózine túser baha quramına satıp alıw bahalarındaǵı qunı hám basqa satıp alıw menen baylanıslı qosımsha qarejetler kiredi. Satıp alıwda qollanılatuǵın qosımsha qun salıǵın materiallar qunına kitiriw yamasa kiritpewi Qurılıs kárxanasiniń bul salıqtı tóleytuǵınlıǵı yamasa tólemenleytuǵınlıǵı menen baylanıslı. Qosımsha qun salıǵın tóleytuǵın kárxanalarda jetkerip beriwshilerge

tólengen qosımsha qun salıǵı materiallar qunına qosılmaydı. Ápiwayılastırılǵan salıq rejiminde iskerlik kórsetip atırǵan kárxanalarda mal jetkerip beriwshilerden satıp alınǵan materiallar tólengen qosımsha qun salıǵı tuwrıdan tuwrı materiallar qunına kiritiledi.

Tómendegi kestelerde “Davr Qurılıs” kárxanasına 2017-jılı OAJ “Qızılqum cement” tárepinen kelip túsken cement hám onıń qurılısqa beriliwin bahalaw usılların kórip shıǵamız.

2.3.2-keste

2017-jıl ushın «Davr Qurılıs» kárxanasına kelip túsken materiallar haqqında maǵlıwmat

Material túri	Ólshem birlik	Muǵdari	Bahası	Summa	QQS		Jami
					%	Summa	
05.06.2017jıl Tsement Temir jol tarifi Qorıqlaw xizmeti Qap hám xizmet haqı ushın Jámi:	tn	68	82100	5588240 1410393 155540 2807040	20% 20% 20% 20%	1117648 282078,6 31108 561408	6705888 1692471,6 186648 3368448 11953455,6
19.07.2017 jıl Tsement Temir jol tarifi Qorıqlaw xizmeti Qap hám xizmet haqı ushın Jámi:	tn	68	82180	5588240 1429766 155540 2807040	20% 20% 20% 20%	117648 285953,2 31108 561408	6705888 1715719,2 186648 3368448 11976703,2
19.07.2017 jıl Tsement Temir jol tarifi Qorıqlaw xizmeti Qap hám xizmet haqı ushın Jámi:	tn	68	82180	5588240 1418218 155540 2807040	20% 20% 20% 20%	117648 283643,6 31108 561408	6705888 1701861,6 186648 3368488 11962845,6
19.07.2017 jıl Tsement Temir jol tarifi Qorıqlaw xizmeti Qap hám xizmeti ushın Jámi:	tn	5	87135	435675 104156,8 12151,55 261950	20% 20% 20% 20%	87135 20831,36 2431,31 52390	522810 124988,16 14581,86 314340 976720,02

«Davr qurılıs» juwapkershiligi sheklengen jámiyet ápiwayılastırılǵan salıq rejiminde bolǵanlı sebepli mal jetkerip beriwshilerge tólengen qosımsha qun salıǵı hám basqada qarejetler material ózine túser bahasına kiritiledi. 2.3.2-keste

mağlıwmatlarınan paydalanıp, materiallardı bahalawdıń FIFO usılın 2.3.3-keste de kórip shıǵamız.

2.3.3-keste

FIFO usılında materiallardı bahalaw tártibi

(mıń sumda)

Materialdıń sarıplanıwı	Ólshem birligi	Muǵdarı	Bahası	Summa
1-partiya	tn	68	175786,1	14066991,48
		12	176127,99	
2-partiya	tn	50	176127,99	8806399,5
3-partiya	tn	6	176127,99	6158569,74
		29	175924,2	
Jámi sarıplangan material	tn	165		29031960,72
Qaldıq	tn	39	175924,2	7837763,8
		5	195344,0	

FIFO usılında qurılısqa jámi 29031960,72 sum material bahalanıp jiberilgen. Qaldıq 7837763,8 mıń sumdı quraydı.

2.3.4-keste de materiallardıń qurılısqa sarıplanıwınıń AVECO usılın korıp shıǵamız.

2.3.4-keste

AVECO usılında materiallardı bahalaw

(mıń sumda)

Materialdıń sarıplanıwı	Ólshem birligi	Muǵdarı	Bahası	Summa
1-partiya	tn	80	176410,16	14112812,8
2-partiya	tn	50	176410,16	8820508
3-partiya	tn	35	176410,16	6174355,6
Jámi sarıplangan material	tn	165	176410,16	29107676,4
Qaldıq	tn	44	176410,16	7762047,04

AVECO usılında bahalaw nátiyjesinde jámi sarıplangan material 29107676,4 sumǵa teń boldı. Qaldıq bolsa 7762047,04 sumdı quraydı.

FIFO usılında 165 tonna material 29031960,72 mın sum bolsa, AVECO usılında 29107676,4 mın sumğa bahalanıp qurılısqa jiberilgen. Eki usıl arasındağı parıq 75715,68 mın sumdı quraydı. FIFO usili menen AVECO usılındağı parıq bolsa 103174,6mın sumdı quraydı.

Biz úyrengen maǵlıwmatlar boyınsha qurılıs júmıslarına materiallardı sarıplawda qurılıs jumıslarınıń ayırım waqıtları qurılıs jumıslarınıń sozılıp ketiwin esapqa alıp, FIFO usılı qolaylı dep esaplaymız.

Karxanalardıń buxgalteriya esabı hám esabatı maǵlıwmatlarıńıń durıslıǵı olardıń islep shıǵarıw zapasların inventarizaciya qılıw menen tastıyqlanadı. Islep shıǵarıw zapasların inventarizaciya qılıw «Inventarizaciyanı shólkemlestiriw hám ótkeriw» atlı 19-sanlı BEMS hám «Tovar-materiallıq baylıqlar» atlı 4-sanlı BEMSLarı menen tártipke salınadı.

Inventarizaciya nátiyjesinde kemshilik anıqlansa:

D-t. 5910- «Kemshilikler hám qımbatlıqlardan kórilgen ziyanlar»

K-t. 1010- «Shiyki zat hám materiallar».

Kemshilik summası dáwir qarejetlerine ótkeriledi:

D-t. 9430- «Basqa operatsion qarejetler»

K-t. 5910- « Kemshilikler hám qımbatlıqlardan kórilgen ziyanlar ».

Karxana ayıpker shaxslardan kemshilikti haqıyqıq bahalarda emes, bálkim bazar bahalarında óndiriw huquqına iye.

Inventarizaciya nátiyjesinde kemshilik anıqlansa:

D-t. 5910-« Kemshilikler hám qımbatlıqlardan kórilgen ziyanlar »

K-t. 1010- « Shiyki zat hám materiallar ».

Materiallıq juwapker shaxstan uslap qalınatúǵın summa:

D-t. 4730- «Xizmetkerlerdıń materiallıq ziyanlardı qaplaw boyınsha qarızları»

K-t. 5910- « Kemshilikler hám qımbatlıqlardan kórilgen ziyanlar ».

Materiallıq baylıqlardı óndiriwden daramat qılınadı:

D-t. 5910- « Kemshilikler hám qımbatlıqlardan kórilgen ziyanlar »

K-t. 9390- «Basqa operacion daramatlar» provodkaları beriledi.

Islep shıǵarıw zapasların inventarizaciya qılıw nátiyjesinde artıqsha mal-múlk barlıǵı anıqlansa, ol finanslıq nátiyjlerge kiris qılınadı.

D-t. 1010- « Shiyki zat hám materiallar »

K-t. 9390- « Basqa operacion daramatlar ».

Karxanalar ortasındaǵı esap kítaptı durıs shólkemlestiriw pul qarjılarının maqsetke muwapıq paydalanıwda zárúr ahimiyetke iye. Esap-kítap operacijalarınıń nátiyjeligi kóp tárepten olardı esapqa alıwdı durıs hám racional shólkemlestiriwge baylanıslı.

Barlıq múlkshilik túrlerindegi karxanalar pulqarjıları, ol óz qarjısı bolsın yamasa qarızǵa alıńǵan bolsın, kassada saqlanıwshı pul qaldıqları yamasa aylanısta aylanatúǵın túsimniń bir bóleginen tısqarı, onıń banktegi esap-kítap schyotında saqlanıwı kerek. Bank karxanın schyotlarının puldı ótkeriw hám beriw haqqındaǵı, hámde bank qaǵıydaları hám bank penen karxana ortasındaǵı shartnamada kózde tutilǵan basqa operacijalardı ótkeriw haqqındaǵı buyırıqtı orınlaydı.

Kassa operacijaların júritiw Ózbekistan Respublikası Oraylıq bankınıń 1998-jıl 24-yanvardaǵı 376-sanlı qararı menen tastııqlanǵan «Yuridikalıq shaxslar tárepinen kassa operacijaların júritiw qaǵıydaları » menen tártipke salınadı.

Tuwrıdan tuwrı karxana kassasınan naq puldı alıw hám sarıplaw menen baylanıslı bolǵan operacijalar kassa operacijaları qatarına kiredi. Barlıq múlkshilik túrindegi karxanalar óz kassalarında naq pul qaldıqları limitleri shegarasında naq pullardı saqlap turıwı hám olardı túsimnen alıp, normalar shegarasında paydalanıwı múmkin.

Karxana kassasına naq pullardı qabil qılıw (KO-1) formasındaǵı kassa kırım orderi menen ámelge asırıladı. Ol eki bolekten ibarat: kırım orderi(blankanıń shep tárepi) hám oǵan tiyisli kvitanciya (onı tárepi). Kassa

kirim orderin buxgalteriya jazıp beredi hám bas buxgalter yamasa ol wákillik bergen shaxs tárepinen imzalanadı.

Naq pullar kassadan kassa shıǵıs orderleri (KO-2)forma yamasa kassa shıǵıs orderleriniń ornın basatuǵın arawlı shtamp penen basılǵan basqa hújjetler tiykarında beriledi.

Kassa operaciyaların buxgalteriya esabında tómendegi schyotlarda jazıladı:

5010- «Milliy valyutadaǵı pul qarjıları»

5020- «Shet el valyutadaǵı pul qarjıları».

Usı schyotlardın debet tárepinde karxana kassasına pul qarjılarınıń kirisi sáwlelenedi. Kredit tárepinde karxana kassasınan tólenetúǵın pul qarjıları hám limitten artıqsha pullardı bankke tapsırıw sáwlelendiriledi.

Biz tómendegi 2.3.5-kestesinde 5000-«Kassadaǵı pul qarjıları» schyotınıń basqa schyotlar menen korrespondensiyasın keltiremiz.

2.3.5-keste

5000-«Kassadaǵı pul qarjıları»n esapqa alıwshı schyotlar¹

№	Xojalıq operaciyalarınń mazmunı	Shyotlardıń korrespondensiyası	
		Debet	Kredit
1	Tovarlardı kreditke satıwdannaq pul esabında payızlardın alınıwı (sawdoa karxanalarında)	5010 5020	4830
2	Ónim, tovar, jumıs hám xızmetler naq pulǵa satılıwı	5010 5020	9010- 9030
3	Tiykarǵı qurallardı hám basqa aktivlerdi satıwdan túsken naq pullardıń kiris qılınıwı	5010 5020	9210 9220
4	Banktegi arawlı schyotlardan kassaǵa naq pullardıń kelip túsiwi	5010 5020	5110- 5530
5	Kommunal xızmetler hám basqa xızmetler ushın tólem kelip túsken	5010 5020	4890
6	Esap beriwshi shaxslar tárepinen alınǵan hám paydalanılmaǵan artıqsha summasnıń qaytarılıwı	5010- 5020	4220- 4290
7	Kassadan is haqı berilgen	6710	5010
8	Kassadan buyırıq qaǵazları boyınsha hár túrli summalar berilgen	6990	5010 5020

¹ Ismaylov Q, Sitmuratov T, Bayjanov S. «Jan'a schyotlar jobasında buxgalteriyalıq esaptı ju'rgiziw». Oqıw metodikalıq qollanba. No'kis, «Bilim» 2004, 50-51b.

9	Inventarizatsiya natijasida kassada pul qarjilari kemisligi	4730	5010 5020
10	Kassadan esaplash summalari berilgen	4220-4290	5010-5020

Ózbekistan Respublikasi territoriyasida naq pulsiz esap-kitaplar 1995-jil 4-sentyabrdegi «Ózbekistan Respublikasida naq pulsiz esap kitaplardi alip bariw haqqinda» gi 60-sanli korsetpege muwapiq alip bariladi.

Biz jane 2.3.6-kestede 5110- «Esap kitap schyotidagi pul qarjilari»n esapqa aliwshi schyotlardin basqa schyotlar menen korrespondensiyasin kopir shigamiz.

2.3.6-keste

5100-«Esap-kitap schyotidagi pul qarjilari»n esapqa aliwshi schyotlar¹

№	Xojaliq operatsiyalarini mazmuni	Shyotlardin korrespondensiyasi	
		Debet	Kredit
1	Uzaq muddetli ijaraga berilgen tiykarqi qurallar boyinsha ijaraga aliwshilardan alingan ijara tolemini kirs etilwi	5110	4810 4820
2	Tovarlardi kreditke satıwdan tusimlardin kirs etilwi	5110	4710
3	Onim, jumis ham xizmetlerdi satıwdan tusimlardin kirs qiliniwi	5110	4010
4	Tiykarqi qurallar ham basqa aktivlerdi satıwdan tusimni kelip tusiwi	5110	4010
5	Kassadagi artiq pul qarjilari esap-kitap schyotina qaytarilwi	5110	5010
6	Bankga qaytarilgan chek ham akkreditiv boyinsha paydalanilgan summani esap-kitap schyotina qaytarilwi	5110	5510 5520
7	Oz aktsiyalarini satıp aliniwi	8610- 8620	5110
8	Budjetga bolgan qariz tolangende	6410	5110
9	Mal jetkerip beriwshiler menen esap-kitap qilinganda	6010	5110
10	Qisqa muddetli bank kreditleri tolangende	6810	5110

¹ Ismaylov Q, Sitmuratov T, Bayjanov S. «Jan'a schyotlar jobasida buxgalteriyaliq esapti ju'rgiziw». Oqiw metodikalik qollanba. No'kis, «Bilim» 2004,51-52b.

Banktegi arnawlı schyottı esapqa alıw ushın tómendegi schyotlar ashılıwı múmkin:

5510- «Akkreditivler»

5520- «Chek dáptersheleri»

5530- «Basqa arnawlı schyotlar

5510-«Akkreditivler» schyotında akkreditivlerde turǵan qarjılar háreketi esapqa alınadı. Akkreditiv formasında esap-kıtap qılıw tártibi Oraylıq bank qaǵıydalarında belgilep qoyılǵan.

2017 jil ushın «Davr qurılıs» JSHJtiń pul qarjıların buxgalteriya jazıwlarında kórsetiliwi (mıń sumda)

Dt.	4010	Kt.	Dt.	5110	Kt.	Dt.	6010
				Q.b.			
				0,0			
	368665537,0	(1)	368665537,0				
					3043020	(2)	304302091
					91		
							Aylanısı
							304302091
	aylanısı		aylanısı		aylanısı		
	368665537,0		368665537,0		368665		
					537,0		
				Q.a			
				0,0			

Xojalıq operaciyalarının mazmunı

- Pul qarjılarının jıl başına qaldığı – 0,0 mın sum;
- Jıl dawamında pul qarjılarının kiris qılınıwı 368665537,0 mın sum ;
- Jıl dawamında pul qarjılarının shıǵısı 368665537,0 mın sum;
- Pul qarjılarının jıl aqırına qaldığı – 0,0 mın sum.

3-bap. KARXANADA AKTIVLER ANALIZI HÁM AUDITIN SHÓLKEMLESTIRIWDI JETILISTIRIW

3.1. Karxanada aktivlerdi analizlew ham audit qılıwdıń wazıypaları

Ekonomikanı tegis rawajlandırıw, pán, texnika keleshegin jáne de rawajlandırıw, islep shıǵarıw (jumis hám xizmetler kórsetiw) imkaniyatlarınan nátiyjeli paydalanıw, resurslardıń hámme túrlerin hár tárepleme tejew, islep shıǵarıw (jumis hám xizmetler kórsetiw)di basqarıwdı bazar ekonomikasınıń nızamlarına tán túrde alıp barıw mámleketimiz ekonomikalıq strategiyasınıń eń kerekli quramalı bólegi esaplanadı.

Házirgi waqıtta xojalıq júritiwshı subektler xojalıq júritiwde tek ǵana maǵlıwmatqa iye bolıwdıń ózi menen sheklenbeydi. Bul maǵlıwmat penen islesiw durıs júwmaq shıǵarıw, olardan islep shıǵarıw nátiyjeligin ásiriw maqsetinde paydalanıw zárúr boladı. Nátiyjeli xojalıq júritiwde eń keregi maǵlıwmat hám onnan paydalana biliw.

Ekonomikalıq maǵlıwmat penen islewdıń eń zárúr táreplerinen biri onı analiz qılıw esaplanadı. Analiz dawamında xojalıq iskerligin úyreniwde hámde juwmaq shıǵarıwda tiykar bolatuǵın bir qatar kórsetkishlerden paydalanıladı.

«Karxananıń xojalıq iskerligin analiz qılıw, olardıń jumısların jaqsılaw, nátiyjeligin asırıwdıń zárúr faktori bolıp kelgen hám sonday bolıp qaladı. Xojalıq iskerligin analiz qılıw, karxanalardıń islep shıǵarıw, finanslıq, miynet rusurslarınan nátiyjeli paydalanıw dárejesin anıqlawǵa járdem beredi, paydalanılmaǵan resurslardı anıqlap, karxananıń keleshekte rawajlanıwı, olardıń finanslıq jaǵdadın jaqsılaw ushın zárúr usınıslardı islep shıǵıwǵa imkan beredi».¹

Mámleketimizde makroekonomikalıq hám finanslıq turaqlılıqqa erisiw tiykarǵı wazıypalardan biri esaplanadı. Bul bolsa ekonomika tarawların ekonomika hám finanslıq iskerligin hár tárepleme tereń analiz qılıw tiykarında

---

¹ Vohobov.A.V, Ibrohimov A.T, Ishonqulov.N.F, «Moliyaviy va boshqaruv tahlili». Darslik, Toshkent; «Sharq» 2013. 15-b

ishki xojalıq imkanıyatlarınan únemlirek paydalanıwdı, aldınğı tájriybelerdi járiyalaw hámde sapa kórsetkishlerdi turaqlı jaqsılap barıwǵa iytermeleydi.

Qurılıs karxanalarınıń xojalıq iskerligin analiz qılıw olardıń jumısları jaqsılaw, nátiyjeligin asırıwdıń zárúr faktori esaplanadı. Qurılıs karxanalarınıń xojalıq iskerligin analiz qılıwda karxananiń islep shıǵarıw, finanslıq, miynet resurslarınan nátiyjeli paydalanıw dárejesin anıqlawǵa járdem beredi, paydalanılǵan resurslardı anıqlap, karxananiń keleshekte rawajlanıwı, finanslıq jaǵdayın jaqsılawı ushın zárúr usınıslar islep shıǵıwǵa imkan beredi.

Bazar ekonomikası sharayatında karxanalar múlkiniń quramın úyreniw hám onı kóbeytiriw jolların anıqlaw xojalıq iskerliginiń analizinde áhimiyetli orın tutadı. Balans maǵlıwmatlarǵa tiykarlanıp, karxana mal-múlki hám quramın baqlaw, sap qarjı jaǵdayın anıqlaw, imkanıyat normasın ólshewge járdem beredi.

Finanslıq analiz qılıwdıń áhimiyetli qásiyetlerinen biri karxana múlki, zapas, hám qarejetlerdi hár tárepleme úyreniw. Bunday qarjılar quramına islep shıǵarıw zapasları, yaǵnıy, shiyki zat hám materiallar, ornatılátúǵın asbap-úskeneler, awsıq bólekler, arzan bahalı hám tez eskiriwshi buyımlar hám basqalar kiredi. Olar karxananiń bir múǵdarda islewi hám xizmet kórsetiwi, shartanama hám satıw rejesin támiynlewge jeterli bolıwı kerek.

Uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerdi auditorlıq tekseriw ótkeriwden maqset buxgalteriya esabatındaǵı uzaq múddetli hám qısqqa múddetli aktivler bóliminiń isenimliliǵı haqqında pikirdi payda etiw, hám karxanada uzaq múddetli hám qısqqa múddetli aktivler menen baylanıslı mashqalalardı esapqa alıw salıqqa tartıw usılın payda etiwdiń Ózbekistan Respublikasında ámel qılıp atırǵan normativ hújjetlerge muwapıqlıǵın anıqlawdan ibarat.

Karxananiń iskerlik júritiwinde aǵımdaǵı hám uzaq múddetli aktivlerdiń ornı úlken. Karxananiń aktivler menen támiynlengenligi, olardıń isletiliwi hám natijeligin analiz qılıwǵa tómendegi wazıypalar kiredi:

- karxananiń uzaq múddetli aktivleriniń ulıwma kólemin anıqlaw hám

olarǵa baha beriw;

- karxananiń tiykarǵı qurallar kólemin anıqlaw;
- karxananiń tiykarǵı qurallar menen támiynlengenlik jaǵdayın jaqsılaw

boyınsha bar imkaniyatlardı anıqlaw hám oǵan baha beriw;

- tiykarǵı qurallardan nátiyjeli paydalanıw dárejesine baha beriw;
- tiykarǵı qurallar nátiyjeligin asırıw boyınsha ishki xojalıq imkaniyatların

anıqlaw;

- karxananiń jıl basına hám aqırına kreditorlıq qarızların anıqlaw;
- 2-a forma «Debitorlıq hám kreditorlıq qarızlar»di kemeytiriw boyınsha

anıq usınıslar islep shıǵıw;

- debitorlıq hám kreditorlıq qarızlarınıń dúzilisin anıqlaw;
- karxananiń qısqa múddetli aktivleri kólemin anıqlaw hám olarǵa baha

beriw;

- karxananiń uzaq múddetli aktivleri esaplangan pul qarjılarınıń háreketine durıs, anıq, xalıs baha beriw;

- pul qarjılarınıń sap kirimi hám shıǵısın anıqlaw hám baha beriw;

- karxananiń valyuta qarjılarınıń úyreniw hám oǵan tásir etiwshi faktorlarǵa baha beriw;

- operacion iskerliktegi pul qarjılarınıń háreketine baha beriw;

- pul qarjılardıń kirimi boyınsha dereklerdiń, shıǵısı boyınsha háreketlerdiń quramın tereń úyreniw;

- karxanada materiallar támiynatınıń orınlanıwın analiz etiw;

- materiallar hám olardan nátiyjeli paydalanıw dárejesine baha beriw;

Karxanada aktivlerdi audit ótkeriwge tómendegi wazıypalar kiredi:

- karxanada tiykarǵı qurallar barlıǵı hám saqlanıwı jaǵdadayı ústinen

qadaǵalaw ornadıwı támiynlew, onıń analitikalıq hám sintetikalıq esabınıń durıslıǵın tekseriw,

- materiallıq emes aktivlerdiń sintetikalıq hám analitikalıq esabınıń durıslıǵın tekseriw;

- tovar materialliq zapaslardıń haqiyqatta bar ekenligin anıqlaw;
- TMZlar nenen baylanıslı barlıq operaciyalardıń buxgalteriya esabı schyotlarında durıs, anıq, tolıq sáwleliniwın tekseriw;
- pul qarjıların inventarizaciya ótkeriw jolı menen qaldıqların anıqlaw;
- kassa operaciyaların esapqa aliwda Ózbekistan Respublikası normativ-huquqiy hújjetlerine ámel qılınıwın anıqlaw;
- bank shólkemindegi esap-kıtap, valyuta hám basqa arnawlı schyotlar boyınsha ámelge asırılğan operaciyalardı tekserip shıǵıw;

Qurılıs karxanalarında aǵımdaǵı hám uzaq múddetli aktivlerdi analiz qılıwda, audit ótkeriwde 1-forma «Buxgalteriya balansı», 2-forma «Finanslıq nátiyjeler boyınsha esabat», 2-a forma « Debitorlıq hám kreditorlıq qarızlar haqqında maǵlıwmatnama», 3-forma «Tiykargı qurallardıń háreketi haqqında esabat», 4-forma «Pul aǵımları haqqında esabat», karxananiń materiallar esabatı maǵlıwmatlarınan paydalanıladı.

3.2. Karxanada uzaq múddetli hám aǵımdaǵı aktivlerdiń analizini shólkemlestiriwdi jetilistiriw

Karxanadan mülkiniń quramın úyreniw hám onı kóbeytiriw jolların anıqlaw xojalıq iskerliginiń analizinde áhimiyetli orın tutadı. Ásirese, balans maǵlıwmatlarına qarap, karxana mal mülki hám baylıǵınıń quramın úyreniw, sap qarjı jaǵdayın anıqlaw, imkaniyat normasını anıqlawǵa járdem beredi.

Karxananiń uzaq múddetli hám qısqa múddetli aktivler buxgalteriya balansınıń aktiv statyaları esaplanadı. Olardı analiz etiwde buxgalteriya maǵlıwmatlarınan paydalanıladı.

Tómendegi 3.2.1-kestede karxanan mülkiniń kólemi hám quramı keltirilgen, onı dúziwde «Davır qurılıs» JSHJtiń 2017-jıl jıllıq «Buxgalteriya balansı» maǵlıwmatlarınan paydalanıp, sap isletiliwge ılayıqlı baylıqlar jaǵdayı úyreniledi. Keltirilgen maǵlıwmatlar balanstıń jámi summasına teń boladı.

3.2.1-keste

2017-jil ushın «Davır qurılıs» JShJtiń buxgalteriya balansiniń aktiv statyaları analizi

(mıń sumda)

Mal-mülkiniń quramı	Jil basına		Jil aqırına		Ózgerisi (+,-)		
	Summa, mıń sum	Salmaǵı, %, %	Summa, mıń sum	Salmaǵı, %	Summa daǵı, mıń sum	Salma qtaǵı, %	Jil basına qaraǵanda ósiwi, %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6*100/2
1.Uzaq múddetli aktivler	36651,5	5,8	28452,7	4,5	-8198,8	-1,3	-22,5
2.Aǵımdaǵı aktivler. Solardan	591198,36	94	597823,65	95,4	+6625,9	+1,4	+1,12
Tovar materiallıq zapaslar	316514,9	50,4	376218,1	60	+59703,2	+9,6	+18,8
Pul qarjıları hám qısqa múddetli qoyılmalr	7,30	0,001	6,80	0,001	-0,5	0	-6,8
Debitorlıq qarızlar	274676,16	44	221598,7	35,4	-53077,5	-8,6	-19,3
Balans aktiviniń jámi	627849,90	100	626276,30	100	-1573,6	-	-0,25

3.2.1-keste maǵlıwmatlarınan kórinip turǵanıday, biz analiz qılıp atırǵan «Davır qurılıs» JSHJtiń úyrenilip atırǵan aǵımdaǵı dáwirde jami aktivler summası -1573,6 mıń sumǵa yamasa -0,25% ǵa azayǵan. Aktivlerdiń jaǵdayı qanaatlandırarlı dárejede emes. Maǵlıwmatlarǵa itibar qaratatın bolsaq aktivlerdiń kemeyiwiniń -8198,8 mıń sumǵa uzaq múddetli aktivlerge tuwra keledi. Jáne bir kemeyiwdiń sebebi -53077,5 mıń sumǵa kemeygen. Aǵımdaǵı aktivlerdi úyrenetúǵın bolsaq jil basına qaraǵanda jil aqırında +6625,9 mıń sumǵa ósken. Bul ósıw +18,8 %ǵa tovar materiallıq zapaslarǵa túwra kelmekte. Pul qarjıları bolsa jil aqırına qaraǵanda -0,5mıń sumǵa, debitorlıq qarızlar bolsa -53077,5mın sum yaǵnıy -19,3 % ǵa azayǵan. Debitorlıq qarızlarınıń jaǵdayın

qanaatlandırarlı dep bahalap bolmaydı. Debitorlıq qarızların bul kórsetkishi tólew qabılıyetiniń tómen ekenin kórsetedi. Demek balans aktiviniń jámi kemeyiwi uzaq múddetli aktivler, debitorlıq qarızlar hám pul qarjıları hám qısqa múddeli qoyılmalar úlesine túwra kelmekte.

Tómenдеgi 3.2.2-kesteде «Davr qurılıs» JSHJ tiń 2015-2017-jillardağı balanstağı aktiv statyaların analiz qılamız.

3.2.2-keste

2015-2017- jıllar ushın «Davr qurılıs» JSHJtiń buxgalteriya balansınıń aktiv statyaları analizi

miń sumda

Mal-múlkiniń quramı	2015-jıl	2016-jıl	2017-jıl	Ózgerisi (+,-)	
				2015- jılğa qarağanda	2016- jılğa qarağanda
1	2	3	4	5	6
1.Uzaq múddetli aktivler	73633,6	36651,54	28452,7	-45180,9	-8198,84
2.Ağımdağı aktivler. Solardan	124650,5	591198,36	597823,65	+473173,15	+6625,29
Tovar materiallıq zapaslar	1766,3	316514,9	376218,1	+374451,8	+59703,2
Pul qarjıları hám qısqa múddetli qoyılmalar	112704,4	7,3	6,8	-112697,6	-0,5
Debitorlıq qarızlar	10179,8	274676,16	221598,7	+211418,9	-53077,46
Balans aktiviniń jámi	198284,1	627849,9	626276,30	+427992,2	-1573,6

3.2.2-keste mađlıwmatlarınan kórinip turđanında, 2017-jılda jami aktivler 626276,30 miń sumdı qurađan. 2015-jılğa qarađanda +427992,2 miń sumğa kóbeygen bolsa, 2016-jıl aqırıńa qarađanda -1573,6 miń sumğa azayđan.

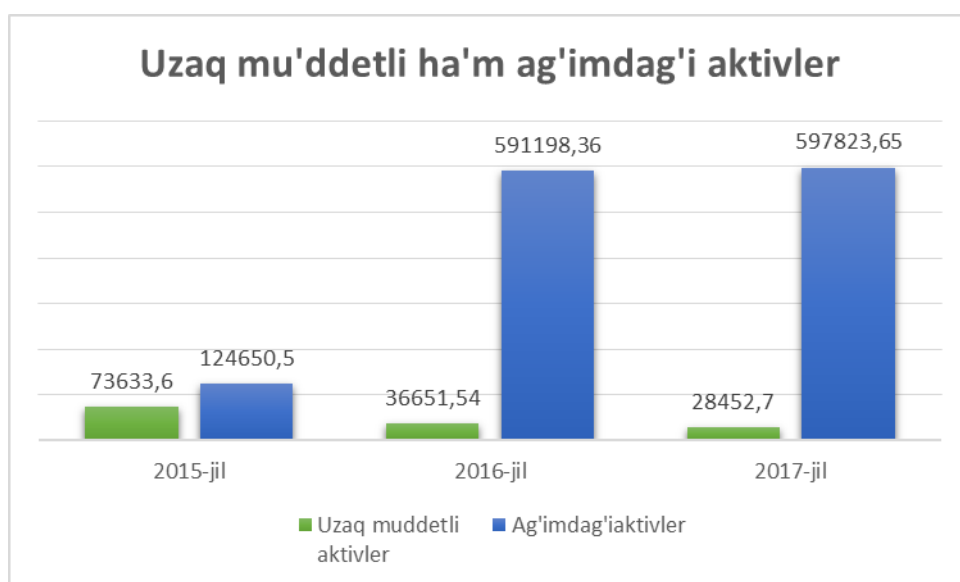
Balans aktiv statyalarında ađımdađı aktivler 597823,65miń sumdı qurasa ol 2015-jılğa qarađanda +473173,15miń sumğa, 2016-jılğa salıstırđanda +6625,9miń sumdı qurađan.

Qısqqa múddetli aktivlerdın kóbeyiw úlesi tovar materiallıq zapaslarǵa tuwra keledi. Bul statyada 2015-jılǵa salıstırǵanda +374451,8mın sumǵa, al 2016-jılǵa salıstırǵanda +59703,2 mın sumǵa kóbeygen. Karxananiń debitorlıq qarızları 2015jılǵa qaraǵanda kóbeygen bolsa, 2016-jılǵa salıstırǵanda - 53077,46 mın sumǵa kemeyip ketken. Bul karxananiń tólew qabiliyetiniń tómenliginen derek beredi. Karxana aktivleriniń 2016-jılǵa qaraǵanda azayıp ketiwi debitorlıq qarızlar hám uzaq múddetli aktivlerge tuwra kelmekte.

Joqarıdaǵı 3.2.2-keste maǵlıwmatların 3.2.1-diagrammada keltiremiz.

3.2.1-diagramma

Uzaq muddetli hám aǵımdaǵı aktivler

3.2.1-diagrammasında «Davır qurılıs» JSHJtń 3jildaǵı uzaq múddetli hám qısqqa múddetli aktivleriniń dinamikası kórsetilgen. Uzaq múddetli aktivleri ótken jıllarǵa qaraǵanda páseygen. Aǵımdaǵı aktivler bolsa jıl sayın ósip barǵan.

Xojalıq iskerliginiń nátiyhájeli basqarıwda pul qarjıları háreketin analiz qılıw áhimiyetli ról oynaydı. Bulardı analiz qılıw nátiyjesinde alınǵan maǵlıwmatlardan paydalanıp karxana likvidligin úyreniwde, dividendlerdi belgilewde is haqı támiynatı hám budjet penen óz waqtında esap-kıtap qılınıwı imkaniyatlarınan paydalanıw múmkin.

Házirgi waqıtta xojalıq júritiwshi subektlerdiń materiallıq resurslar menen óz waqtında, zárúr muǵdarda belgilengen sıpatta hámde bir tegiste támiynlengenligi, olardan racional paydalanıw nátiyjesinde onıń ekonomikalıq rawajlanıwına hám dawam etiw ushın hár tárepleme tásir ótkeredi. Sonıń menen birgelikte materiallıq resurslar zaman talabına mas keliwi kerek. Yaǵnıy universal bolıwı kerek. Karxananiń materiallıq resurslarǵa bolǵan talabın anıqlawda normativ hújjet hám maǵliwmatlardan paydalanıw kerek.

Karxananiń ózlerinde bar bolǵan materiallıq resurslardıń jil basına bolǵan múǵdarı jıllıq inventarizaciya nátiyjesinde anıqlanadı. Olarda bar bolǵan material resurslar karxana islep shıǵarıw dawamlıǵın támiynlew ushın jeterli bolmaǵan jaǵdayda karxanalarǵa zárúr bolǵan material resurslar menen támiynlew shartnamalari dúziledi.

3.2.3-keste

2015-2017-jıllar ushın «Davır qurılıs» JSHJtiń mal jetkerip beriwshilerden kelip túsken materiallar analizi

(mıń sumda)

№	Xojalıq júritiwshi súbekt atları	2015-jıl	2016-jıl	2017- jıl	Parqı (+;-)	
					2015-jılǵa	2016-jılǵa
1	DP Ikkikaramet		9776621			
2	OAJ Qizilqum tsement	20100000	13411776	13411776	-6688224	-
3	JSHJ KRIPTEKS METAL		16778300			
4	OAJ Axangaran shifer		14799960			
5	JSHJ EURO BETON		73394376			
6	UEMV Tu'yemoyin-Nukus	186899				
7	JSHJ SALAMAT SAWDA	27482000				
8	JSHJ Metall plast plus	42695000				
9	JSHJ SULTAN RAYIMBEK INVEST	22779260				
10	JSHJ NUKUS EXCLUZIVE			12521000		
11	A/J Kvarts			2445623		
12	JTI KRASI BETON			69300000		
13	SP TASHKENT TRUBA ZAVODI			45027890		
	JAMI	113243159	128151033	142706289	+29463130	+14555256

Biz joqaridağı 3.2.3-kestede karxanağa xoajlıq juritiwshi subektlerden kelip túsken materiallar analizin kórip shıqtıq.

3.2.3-keste maǵlıwmatlarınan kórinip turǵanında, 2017-jılda «Davır qurılıs» JSHJke 142706289 mın sum material kelip túsken. Bul kórsetkish 2015-jılǵa qaraǵanda +294631130mın sumǵa, 2016-jılǵa qaraǵanda +14555256 mın sumǵa kóbeygen. Jıl sayın materiallardın waqtında kelip túsıwi qurılıs jumıslarınıń bir tegiste ketiwin tastıyıqlaydı.

Tómendegi 3.2.4-kestede 2017-jılda «Davır qurılıs» karxanasına kelip túsken hám sarıplangan materiallar analizi keltirilgen.

3.2.4-keste

2017-jıl ushın «Davır qurılıs» JSHJke kelip túsken hám sarıplangan materiallar analizi

(mın sumda)

№	Materiallardın atı	Qaldıq	Kiris	Shıǵıs	Qaldıq
		01.01.2017			01.01.2018
		summa	summa	summa	Summa
1	Tsement	316514,9		316514,9	
2	Shurupi		663000	663000	
3	Gvozdi		22500	22500	
4	Anker bolt		176000	176000	
5	Shurupi nerjaveya		77500	77500	
6	Reshyotka ventelatsiy		144000	144000	
7	Razbabitel		162500	162500	
8	Oq Emal		260000	260000	
9	Podokonnix iz PVX		526500	526500	
10	Perf ugolik		70000	70000	
11	Plasmassali plafon		525000	525000	
12	Lampa		91000	91000	
13	Vklyuchatel dvoynoy		184000	184000	
14	Rozetka		315000	315000	
15	Vklyuchatel odinarniy		350000	350000	
16	Esik qulrı		180000	180000	
17	Devor uchun plasmassa plafon		125000	125000	
18	Lampa		120000	120000	
19	Kompressor		750000	750000	
20	Projektor		300000	300000	

21	Shurupi		153300	153300	
22	Lampa 15v		72000	72000	
23	Lampa 20 v		104000	104000	
24	Razbabitel		175000	175000	
25	Montaj pena		391000	391000	
26	Gvozdi		78000	78000	
27	Esik qulpi		120000	120000	
28	Gipsakarton			226700	
29	Oyna 3,5mm		2445623	2385919,8	59703,2
30	Konditsioner		5440000	5440000	
31	Doska obreznoy		69300000	69300000	
32	Tsement		13411776	13095261,1	316514,9
33	Truba d 102mm		6691118	6691118	
34	Truba d 33.5mm		5653887	5653887	
35	Truba d.76mm		32682885	32682885	
	JAMI	316514,9	142760589	141927585,8	376218,1

3.2.4- kestedede keltirip ótkenimizdey, «Davr qurılıs » JSHJ te 2017-jil basına materiallar qaldığı 316514,9 mın bolıp, 2017-jilda 142760589 mın sumlıq material kelip túsken , sonnan qurılısqa 141927585,8mın sumlıq material jiberilgen 2018-jıl basına qaldıq 376218,1 mın sumdı payda etedi.

Karxananiń finanslıq jaǵdayı kóp tárepten real pul aylanısına baylanıslı. Karxana jumısınıń nátiyjeligine, turaqlı finanlıq jaǵdayına, karxananiń esap-kıtap hám basqa esap betlerine pul qarjıları óz waqtında hám tolıq kólemde kelip túsıwi hám tóleniwi nátiyjesinde erisiwi múmkin.

Pul qarjılarınıń analiz qılıw ushın 4-forma «Pul qarjıları haqqındaǵı esabat» maǵlıwmatlardan paydalanıladı.

Pul qarjıları haretin tómendegi kórsetkishler táriypleydi:

- Pul qarjılarınıń kelip túsıw hám sarıplanıw summası;
- Kelip túsken sarıplanǵan pul qarjılarınıń dúzilisi;
- Kelip túsken hám sarıplanǵan pul qarjıları óz ara saldosi;
- Kelip túsken hám sarıplanǵan pul qarjıları bóliwinin koefficient.

Karxanada pul qarjılarınıń haretini bir neshe processler boyınsha júz beredi. Búgingi kúnde karxanalarda pul aǵımı tiykarınan tórt process boyınsha júz beredi. Bularǵa:

- operacion iskerlikte pul qarjılarınıń sap kirisi hám shıǵısı;

- investiciya iskerliginde pul qarjılarının kirisi yamasa shıǵısı;
- finanslıq iskerliktegi pul qarjılarınıń sap kirisi yamasa shıǵısı;
- salıqqa tartiw(tólngen salıqlar).

Tómendegi 3.2.5 -kestede «Davır qurılıs» JSHJtiń joqarıdaǵı processler boyınsha 2017-jıldıǵı pul qarjıları háreketine analiz qılamız.

3.2.5 –keste

«Davır qurılıs» JSHJtiń 2017-jıldıǵı pul qarjıları háreketi analizi

Kórsetkishler	Pul qarjılarınıń kirisi		Pul qarjılarınıń shıǵısı	
	Summa, mın sum	Jamine qaraǵanda salmaǵı %	Summa, mın sum	Jamine qaraǵanda salmaǵı %
1. Pul hám oǵan teńlestirilgen qarjılardıń esabat jil basına qaldıǵı	0,0	0	-	-
2. Xojalıq iskerliginde pul qarjılarının kirisi, shıǵısı	368665537,0	100.0	326219091,0	88,5
3. To'lengen salıqlar			42446446	11,5
4. Investiciya iskerligindegi sap pul aǵımlarınıń kirisi yamasa shıǵısı	-	-	-	-
5. Finanslıq iskerliktegi sap kiris yamasa shıǵısı	-	-	-	-
Jami pul qarjılarınıń háreketi	368665537,0	100,0	368665537,0	100,0
Sap kóbeyiw yamasa kemeyiw	0	0	-	-

3.2.5 –keste maǵlıwmatları tiykarında biz analiz qılıp atırǵan «Davır qurılıs» JSHJtiń 2017-jıldıǵı pul qarjıları háreketine baha beriwimiz múmkin. Maǵlıwmatlardan kórinip turǵanıday aǵımdaǵı dáwirde karxanada jámi pul qarjılarınıń kirisi 368665537,0 mın sumdı quraydı. Jami pul qarjılarınıń háreketi xojalıq iskerliginde pul qarjılarınıń iskerligine tuwra keledi. Karxana pul qarjılarınıń shıǵısı bolsa 368665537,0 mın sumdı qurap, sonnan 85,5%, yaǵnıy

326219091,0 mın sumğa, 11,5%ı tólingen salıqlar 42446446mın sumğa tuwra keledi. Karxanada pul qarjılarınıń kirisi menen shıǵısı teńdey summanı quraǵanlı sebepli sap kóbeyiw 0 summanı payda etken.

Tómendegi kestelerde «Davr qurılıs» JSHJtın 2015-2017-jıllar pul qarjıları kirisi hám shıǵısı kórsetkishlerin analiz qılamız.

3.2.6–keste

2015-2017-jıllar ushın «Davr qurılıs» JSHJtın pul qarjılarınıń kirisi analizi

Kórsetkishler	2015-jıl	2016-jıl	2017-jıl	Ózgerisi (+;-)	
				2015 jılǵa	2016 jılǵa
1. Pul hám oǵan teńlestirilgen qarjılardıń esabat jıl basına qaldıǵı	98387,1	46096740,1	0	-98387,1	-46096750,1
2. Xojalıq iskerliginde pul qarjılarının kirisi	202676,0	798838587,8	368665537,0	+368462861,0	-430173050,8
3. To'lengen salıqlar	-	-	-	-	-
4. Investiciya iskerligindegi sap pul aǵımlarınıń kirisi	-	-	-	-	-
5. Finanslıq iskerliktegi sap kiris	-	-	-	-	-
Jami pul qarjılarınıń háreketi	202676,0	798838587,8	368665537,0	+368462861,0	-430173050,8
Sap kóbeyiw yamasa kemeyiw	112704,4	0	0	-112704,4	0

3.2.6 -kestedegi maǵlıwmatlardan kórinip turǵanıday, «Davır qurılıs» JSHTte pul qarjılarınıń jıl basına qaldıǵı 0 sumdı quraydı ótken jıllar menen salıstıratuǵın bolsaq 2015-jılǵa qaraǵanda -98387,1 mın sumǵa, 2016-jılǵa qaraǵanda -46096750,1 mın sumǵa kemeygen. Xojalıq iskerliginde pul qarjılarınıń kirisi 2015 jılǵa salıstırǵanda +368462861,0 mın somǵa kóbeygen , biraq 2016-jılǵa salıstırıp qarasaq bul kórsetkish -430173050,8mın sumǵa kemeyip ketken. Bul qurılıs jumıslarınıń tómen bolǵanlıǵınan derek beredi.

3.2.7 –keste

2015-2017-jıllar ushın «Davır qurılıs» JSHTtiń pul qarjılarının shıǵısı analizi

Kórsetkishler	2015-jıl	2016-jıl	2017-jıl	Ózgerisi (+;-)	
				2015 jılǵa	2016 jılǵa
1. Pul hám oǵan teńlestirilgen qarjılardıń esabat jıl basına qaldıǵı	-	-	-	-	-
2. Xojalıq iskerliginde pul qarjılarının shıǵısı	168890,7	744663397,88	326219091,0	+326050200,3	-418444306,88
3. To`lengen salıqlar	19468,0	100271930,0	42446446,0	+42426978,0	-57825485
4. Investiciya iskerligindegi sap pul aǵımlarınıń shıǵısı	-	-	-		
5. Finanslıq iskerliktegi sap pul qarjılarınıń shıǵısı	-	-	-		
Jami pul qarjılarınıń háreketi	188358,7	844935327,88	368665537,0	+368477178,3	-476269790,88
Sap kóbeyiw yamasa kemeyiw	-	-	-	-	-

3.2. –kestenen kórinip turǵanıday, 2017-jılda jámi pul qarjılarınıń háreketi 368665537,0mın sumdı qurasa, 2015-jılǵa salıstırǵanda + 368477178,3 mın sumǵa kóbeygen al, 2016-jılǵa qaraǵanda -476269790,88 mın sumǵa kemeygen.

Egerde karxana kredit alatúǵın bolsa, kreditorlar albette qansheli dárejede qáwipke jol qoyıp atırǵanlıǵın anıqlaydı. Bunıń ushın karxananıń kreditti qaytarıw qabiliyetin analiz qıladı yaǵnıy tiyisli koefficientler járdeminde onıń likvidligi hám tólew qabiliyetin bilip aladı.

Balanstın belgili statyaları ortasındaǵı qatnasın sáwlelendiretuǵın karxana likvidligin bildiretuǵın koefficientler hám finanslıq esabattın basqa túrлерinen ibarat kórsetkishler sisteması bar. Olar qatarına tómendegiler kiredi.

Qaplaw koefficienti (Q_k). Bul koefficient karxananın likvidligine baha beredi, aǵımdaǵı majburiyatlar aylanba qarjılar menen qansheli darejede támiynleniwın kórsetedi.

Qaplaw koefficientin aǵımdaǵı aktivlerdi aǵımdaǵı majburiyatlardıǵa bolıw jolı menen tabıladı.

Ádette bul kórsetkishtin ósiwi unamlı esaplanadı. Bul kórsetkish 2,0 di yamasa onnan kóbiregin qurasa normada dep esaplanadı.

Tez likvidlilik koefficienti (Tl.koef.) pul qarjıları (PQ), esp-kıtaplar ham basqa aktivlerdin aǵımdaǵı majburiyatlardaǵı úlesin kórsetedi hám ol tómendegishe esaplanadı.

Pul qarılarna debitorlıq qarızlardı hám múddeti ótken qarızlardın qosındısına aǵımdaǵı majburiyatlardı bólemiz.

Tez likvidlilik koefficienti karxananın aǵımdaǵı majburiyatların tez satılatuǵın aktivler esabınan orınlanıwın belgileydi hám qaplanıw koefficientin toltıradı. Tez likvidliktin joqarı koefficienti finanslıq qáwip kemliginen hám shetten qosımsha finanslıq qarjılar qaratıw ushın imkaniyat bar ekenligin bildiredi. Egerde bul kórsetkish 1,0 den artıq bolsa, yaǵnıy tez likvidli aktivler aǵımdaǵı majburiyatlar summasına teń yamasa onnan artıq bolsa, norma esaplanadı.

Absolyut likvidlilik koefficienti (Abs.Lik.K) aǵımdaǵı majburiyatlarının pul qarjıların kórsetedi hám ol pul qarjılarının aǵımdaǵı majburiyatlardıǵa bóliw arqalı anıqlanadı.

Absolyut likvidlilik pul qarjıların aǵımdaǵı majburiyatlardıǵa bóliw jolı menen anıqlanadı.

Absolyut likvidlilik koefficienti tiykarında belgili waqıtta majburiyatlardı qaplaw ushın pul qarjıları barlıǵın anıqlaw múmkin. Usı koefficient 0,2 hám

onnan joqarı bolǵanda normal esaplanadı hám usılargá tiykarlanǵan halda karxananın likvidligi, tólew qabiliyeti hám kretitten qutılıw qabiliyeti haqqında isenimli juwmaq shıǵariw múmkin. Biraq karxananın haqıyqıy jaǵdayın puxta biliw ushın jáne bir qatar kórsetkishlerdi esaplaw usınıladı.

Isletiletúǵın sarmaya ózgeriwshenligi yamasa ózgeriwshenlik koefficienti (ÓK)-múddeti keshiktirilgen debitorlıq qarızlardı alıp taslanǵannan keyin óz aylanba qarjılarına bóliw arqalı belgilenedi hám tómendegishe esaplanadı.

Ózgeriwshenlik koefficienti zapaslar hám qarejetlerdi óz qarjıları hám uzaq múddetli passivlardın aylanba qarjılarındaǵı summasına bóliw arqalı tabıladı.

Ózgeriwshenlik koefficientiniń joqarı bolıwı bankrotlıq qáwpinen derek beredi. Bul koefficient 0,5den artıq bolmawı yaǵnıy zapas hám qarejetler summası óz aylanba qarjılarınıń jámi summasınıń 50 payızınan artıq bolmawı norma esaplanadı.

Ulıwma sarmayanın ózgeriwshenligi aǵımdaǵı aktivlerdi aylanba qarjılardıń xojalıq qarjıları summasına bóliw arqalı tabıladı. Bul kórsetkish qansheli darejede joqarı bolsa karxananın likvidlilik dárejesi sonshelli joqarı boladı. Bul kórsetkish 0,6 dan joqarı bolǵanda normal esaplanadı.

Karxananın likvidligin bahalaw ushın buxgalteriya balansı tiykarında analiz qılınıp atırǵan jıl bası hám aqırındaǵı koefficientlerdi esaplap shıǵıp, jıl dawamında olardıń ózgeriwin anıqlaw hám belgilengen normalar menen salıstırıw gerek.

3.2.8-keste

«Davr qurılıs» JSHJtiń 2017-jıldıǵı buxgalteriya balansı likvidligin bahalaw

Kórsetkishler	Esabat jılı		Norma boyınsha	Jıl basına qaraǵanda	Normaǵa qaraǵanda
	Jıl basında	Jıl aqırında			
Qaplanıw koefficienti	1,26	1,23	>2,00	-0,03	-0,77
Tez likvidlilik koefficienti	0,6	0,5	>1,00	-0,1	-0,5

Absolyut likvidlilik koefficienti	0,00002	0,00001	>0,20	-0,00019	-0,19999
Ámel qılıwshı sarmayanıń ózgeriwi	0,29	0,33	kóbi menen 0,50	+0,04	-0,17

Joqarıdaǵı keste maǵlıwmatlarınan kórip turǵanıımızday, qaplaw koefficienti, yaǵnıy aylanba qarjılardıń aǵımdaǵı majburiyatlar summasına qatnası esabat dáwirinde 1,26dan 1,23 ke túskenligin kórsetedi, bul bolsa norma dárejesinen tómen ekenligin bildiredi.

Tez likvidlilik hám absolyut likvidlilik koefficienti jıl basına qaraǵanda jaqsılanbaǵan hám belgilengen normadan tómen bolıp qala bergen.

Ámel qılıwshı sarmayanıń ózgeriwi jıl basına qaraǵanda +0,04 ózgergen normaǵa qaraǵanda -0,17ni kórsetpekte.

Qurılıs karxanalarınıń aktivleriniń jaǵdayın basqa qurılıs karxanaları menen salıstırıp, analiz qılınsa, qáte kemshilikler durıslansa karxananıń elede rawajlanıwına túrtki boladı.

Tómendegi 3.2.8 – kestede « Davr qurılıs» hám « Nókis Isker» JSHJtiń 2017-jıldaǵı aktivlerdiń jaǵdayın analiz qılamız.

3.2.8-keste

2017-jıl ushın «Davr qurılıs» hám « Nókis Isker» JSHJtiń aktivleriniń analizi

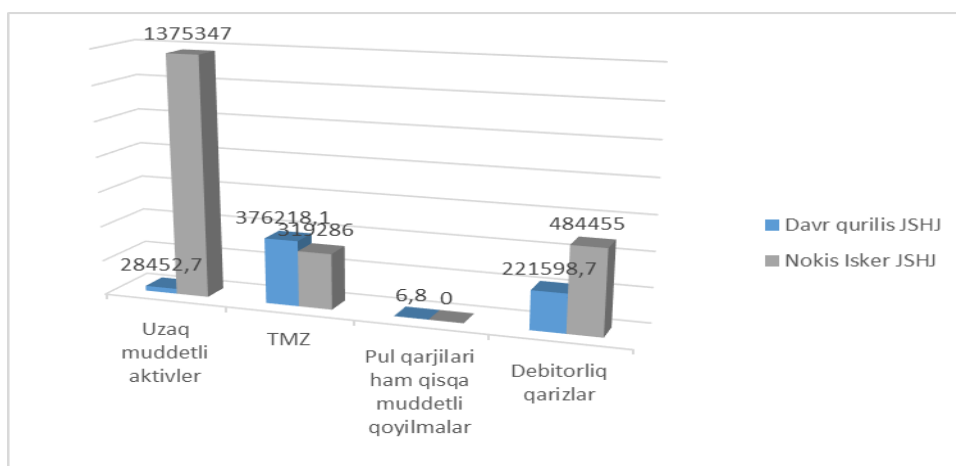
(mıń sumda)

Mal-múlkiniń quramı	Davr qurılıs JSHJ	Nókis Isker JSHJ	Salıstırması (+;-)
1	2	3	4
1.Uzaq múddetli aktivler	28452,7	1375347	-1346894,3
2.Aǵımdaǵı aktivler. Solardan	597823,65	804741	-206917,35
Tovar materiallıq zapaslar	376218,1	319286	+56932,1
Pul qarjıları hám qısqa múddetli qoyılmalar	6,8	0	+6,8
Debitorlıq qarızlar	221598,7	484455	-262856,3
Balans aktiviniń jámi	626276,30	2179088	-1552811,7

3.2.8- keste maǵlıwmatlarınan kórinip turǵanıday, «Davr qurılıs» karxanasınıń jámi aktivleri «Nókis Isker» JSHJke salıstırǵanda -1552811,7 mın sumǵa kem. Bul úlestiń kem bolıwı tiykarınan uzaq múddetli aktivlerge yaǵnı - 1346894,3 mın sumǵa qısqa múddetli aktivlerden bolsa debitorlıq qarızlarǵa - 262856,3 mın sumǵa kem. Tovar materiallıq zapaslar «Nókis Isker» JSHJ ke salıstırǵanda +56932,1 mın sumdı quraydı, bul qurılıs jumıslarınıń «Nókis Isker» JSHJ ke qaraǵanda óz waqtında bolǵanlıǵın tastıyıqlaydı.

3.2.8-keste maǵlıwmatların tómendegi 3.2.2-diagrammasında keltiremiz.

«Davr qurılıs» hám «Nókis Isker» JSHJ aktivleri

3.3. Karxana aktivleriniń auditin shólkemlestiriwdi jetilistiriw

Xojalıq júritiwshi subekttiń finanslıq esabatına juwmaq beriwde auditorlar ózleriniń jeke, haqıyqıy hám ózleriniń qániygeligi boyınsha joqarı darejedegi bilimlerde súyeniwi kerek. Sebebi, auditorlar tárepinen xojalıq júritiwshi subektlerge bergен ǵarezsiz juwmaqтан múlк iyeleri, investorlar, kreditorlar, mal jetkerip beriwshiler, banklar akciyalardı satıp alıwda hám satıwda, kreditler hám qarız beriw haqqında qararlar qabıl qılıwda paydalanıladı

Karxananiń tiykarǵı quralların auditorlıq tekseriwden ótkeriwdiń baslı maqseti- karxana iyeliginde bolǵan, karxanada bir jıldan artıq apydalanılǵan hám qayta satıw ushin móljellenbegen materiallıq hám materiallıq emes aktivler háreketi hám olar boyınsha amortizaciya ajratpaları durıs esaplanǵanına, balans

hámde finanslıq nátiyjeler haqqındaǵı esabatlarda BEMSları talaplarına tiykarlanıp esaptıń júritkenligine isenim bildidiriwden ibarat.

Karxananıń tiykarǵı quralların tekseriwde maǵlıwmat derklerinен paydalanamız. Bunda paydalanılatúǵın derekler buxgalteriya esabınıń karxanada qabıl qılıńǵan shólkemlestiriwlik túrine baylanıslı.

Karxananıń tiykarǵı quralların tekseriwshi maǵlıwmat dereklerine tómendegiler kiredi.

- tiykarǵı qurallar buxgalteriya esabı hám salıqqa tartıw máselelerin tártipke salatúǵın normativ hújjetler;
- karxananın esap siyasatı haqqında buyrıǵı;
- tiykarǵı qurallardı esapqa aliwda qollanılatúǵın analitikalıq hám sintetikalıq esap registrları;
- buxgalteriya esabatlardı;
- tiykarǵı qurallardı qabıl qılıw-tapsırıw dalalatnamaları (TQ-1 forma);
- ońlanǵan, qayta jihazlanǵan obektlerdi qabıl qılıw-tapsiri dalalatnaması (TQ-2 forma);
- tiykarǵı qurallardı esaptan shıǵarıw dalalatnaması (TQ-3 forma);
- avtotransport quralların esaptan shıǵarıw dalalatnaması (TQ-4 forma);
- tiykarǵı qurallardı esapqa alatúǵın inventar kartochka (TQ-6 forma);
- tiykarǵı qurallar háreketin esapqa alatuǵın kartochka (TQ-8 forma)
- tiykarǵı qurallardıń inventar dizimi (TQ-9 forma)

Auditor joqarıdaǵı normativ hújjetler, esap registrleri hám dáslepki hújjetlerde tiykarǵı qurallar háreketin rásmiylestiriw ushın juwapker shaxslardıń imzalarınıń bar ekenligi hám haqıyqıylıǵına itibar qaratıp, barlıq rekvizitleriniń durıs toltırılǵanın anıqlaydı.

Auditor karxananiń esap siyasatı haqqında buyırıqta bayan etilgen-tiykargı qurallardı esapqa alıw metodikası menen tanısıp shıǵıw kerek. Bunda eń tiykargı tómendegilerdi anıqlawı kerek:

- obektlerdi tiykargı qurallar hám aylanba qarjılar qatarına alıp barıw ushin olar qunınıń belgilengen shegaraları;
- qunına tiykargı qurallar qatarına alıp barılaúǵın obektler dizimi;
- tiykargı qurallar boyınsha amortizaciya esaplaw usılları;
- tiykargı qurallardı ońlaw ushin qılınǵan qarejetlerdi sáwlelendiriw tártibi;
- esabat jılınıń 1-yanvar halatına tiykargı qurallardı qayta bahalaw kózde tutılǵanlıǵı;
- tiykargı qurallardı inventarizaciya qılıw múddetleri;
- tiykargı qurallardıń bar ekenligi hám olardıń háreketine tiyisli operaciyalardı esapqa alıw ushin ishchi schyotlar rejesinde belgilengen schyotlar dizimi;

Tiykargı qurallardıń barlıǵı hám háreketine tiyisli operaciyalardı esapqa alwda qollanılátuǵın hám tekseriwde auditor tárepinen qaratilǵan, sintetikalıq hám analitikalıq esap registrları buxgalteriya esabınıń karxanada qollanılátuǵın túrine baylanıslı. Olarǵa 0110-0199, 0211-0299, 0310- schyotlar boyınsha sintetikalıq esap registrleri, sintetikalıq hám analitikalıq esap boyınsha oborot vdomostları, saldo vdomostları kiredi.

Tiykargı qurallar háreketine tiyisli operaciyalar ádette, dáslepki hújjetlerdiń unifikaciyalanǵan túrleri menen, ayrım jaǵdaylarda bolsa, karxanada islep shıǵılǵan hám esap siyasatı haqqındaǵı buyırıq penen tastıyqlanǵan dáslepki hújjetler menen rásmiylestiriledi.

Auditor tekseriw paytında esabattıń tómendegi formalarınan paydalanıladı:

- buxgalteriya balansı(1-forma);
- tiykargı qurallar haqqında esabat (2-forma);

- tiykarǵı qurallar haqqında esabat (3-forma);
- pul aǵımları haqqında esabat (4-forma);
- jeke kapital haqqında esabat (5-forma);
- qosımshalar, esap kítaplar hám túsintiriwler;

Tiykarǵı qurallar boyınsha anıqlanǵan qáteler auditorlıq esabatında kórsetiliwi kerek. Zárúr jaǵdaylarda auditor qarama qarsı tekseriw ótkeriwde múmkin.

Tovar materiallıq zapaslardı auditorlıq tekseriwden ótkeriwdiń maqseti olardıń saqlanıwı, tejemli isletiliwiniń durıs shólkemlestiriwin anıqlawdan ibarat. Sonday-aq esabat kórsetkishleriniń isenimliliǵı hám tovar materiallıq zapaslar menen baylanıslı operaciyalar esabı hám salıqqa tartıw metodikasınıń Ózbekistan Respublikasında ámel qılıp atırǵan nızamshılıq hám normativ hújjetlerge muwapıqlıǵın anıqlaw kerek.

Tovar materiallıq zapaslar boyınsha esabat kórsetkishleriniń haqıyqıylıǵın tekseriwde birinshi balanstıń «Islep shıǵarıw zapasları» (120-qatar), «Juwmaqlanbaǵan islep shıǵarıw» (130-qatar), «Tayyar ónim» (140-qatar), «Satıw ushin alınǵan tovarlar» (150-qatar) statyaları, Bas dápter, jurnal orderler hám basqa esap registrleri arasındaqı teńlikti anıqlaw zárúr. Sonıń menen birge sintetikalıq hám analitikalıq esap maǵlıwmatlarıńıń, muwapıqlıǵına isenim qabıl qılıwı kerek. Materiallıq baylıqlardı islep shıǵarıw qarejetlerine alıp barıw hám olardıń bahaların tekseriw, islep shıǵarıwga sarıplaw normaları hám basqalardı tekseriwi zárúr.

Tekseriw processinde auditor tómendegilerdi anıqlawı kerek:

- zapaslardıń ha qıyqatta bar ekenligi;
- zapaslar menen baylanıslı barlıq operaciylardıń buxgalteriya esabı schyotlarında tolıq hám durıs sáwlelendirilgenligi;
- barlıq zapaslar karxana mülki ekenligi yaǵnıy, olarǵa mülkiy huquq bar ekenligi, qarız sıpatında kórsetilgen summalar bolsa majburiyat ekenligi;
- qarızlardı hám olar menen baylanıslı majburiyatlardı bahalawdıń

durıslıǵı;

- tovar materillıq zapaslardı esapqa alıw principi durıs tańlanganlıǵı hám qollanılıwınıń durıslıǵı.

Tovar materiallıq baylıqlardı tekseriwde tómendegi maǵlıwmat dereklerinен paydalanıladı:

- Materiallıq baylıqlardı qabıl qılıw, esapqa alıw, saqlaw hám beriwge tiyisli normativ hújjetler;

- Esap siyasetı haqqında buyırq;

- Tovar materiallıq zapaslar menen baylanıslı operaciyalardı rásmiylestiriwge tiyisli dáslepki hújjetler;

- Shólkemlestiriw-huquqıy hújjetler hám materiallar;

- Tovar materiallıq zapaslardı esapqa alıwǵa tiyisli buxgalterian esabı registrları hám buxgalteriya esabatları;

Auditor tekseriwge kirisiw paytında tekseriwdiń usı tarawı boyınsha tańlangan esap júritiw usılları hám metodikası haqqında axbarotqa iye bolıwı kerek. 4-sanlı «Tovar materiallıq zapaslar» atlı buxgalteriya esabınıń milliy standartlarına muwapıq esap júritiw siyaseti haqqında buyırǵında tovar materiallıq zapaslardı esapqa alıwdıń metodikalıq tárepleri, tiykarınan tómendegi axbarotlar sáwlelendiriwi kerek;

- tiykarǵı qurallar menen inventar xojalıq buyımları ortasındaǵı shegaralar;

- tovar materiallıq baylıqlardı satıp alıwdı esapqa alıw;

- tovar materiallıq baylıqlardı olardıń túrleri boyınsha esaptan óshiriw waqtında bahalaw usılları;

Tovar materiallıq baylıqlardı esapqa alıwda qollanılatusın dáslepki hújjetler túrleri karxanadaǵı materiallıq baylıqlardıń túrleri hám gruppalarına baylanıslı. Qollanılatusın barlıq hújjetlerde barlıq zárúr rekvizitler bolıwı shárt. Bunday dáslepki hújjetlerge tómendegiler kiredi. Materiallıq baylıqlardı alıw ushın isenimxatları, kirim orderleri, materiallar, inventar hám xojalıq buyımların kiris qılıw hám esaptan shıǵariw dalalatnamaları, limit zabor kartaları,

talapnama-nakladnoylar, tovar-transport nakladnoyları, sklad esabı kartochkaları yamasa dápteri.

Shólkemlestiriw –huquqıy hújjetleri hám basqa maǵlıwmat dereklerine tómendegiler kiredi:

- karxana baslıǵınıń buyırǵı, direktorlar jıynalısinıń protokolları, hám basqa komissiyalar jıynalısqan qararları. Eger karxana ustav kapital muǵdarın dúziw hám ózgeriw waqtında úles sıpatında materiallar, inventar hám xojalıq buyımları, tovarlar qosılǵan bolsa , sonday-aq eger dividendler yamasa daramatlar materiallıq baylıqlar menen tólense usı hújjetlerdi úyreniw auditor ushin áhimiyetli sanaladı.
- karxanada ótkerilgen auditorlıq tekseriwleri ótken jıllardaǵı esabatları;
- tovarlar, materiallar, shiyki zat hám basqalardı jetkerip beriw shártnamaları;
- materiallıq juwapkershilik haqqındaǵı shartnamalar.

Auditor karxana xizmetkerleri menen hákimshilik quramındaǵı, buxgalteriya esabı ishki qadaǵalaw sistemasındaǵı ózgerisler haqqındaǵı sáwbetlerin tekseriw ushin zárúr qosımsha maǵlıwmatlar beriw múmkin. Bunday ózgerislerdiń nátiyjeleri ishki hújjetlerde rásmiylestirilgen bolıwı kerek.

Tovar –materiallıq zapaslar menen baylanıslı operaciyalardı tekseriwde paydalanılatuǵın axbarotlar karxananiń buxgalteriya esabatları hám esap registrlerinde kórsetiledi. Bulardan «Balans» ta tovar materiallıq zapaslar haqqındaǵı maǵlıwmatlar balans aktiviniń 2- «Aylanba qarjılar» bóliminde jaylasqan «Islep shıǵarıw zapasları» statyası (120-qatar) hám «Juwmaqlanbaǵan islep shıǵarıw» (130-qatar) statyalarınıń maǵlıwmatları tekseriledi.

Tovar materiallıq zapaslardı esapqa aliwga tiyisli buxgalteriya registrleri túrli bolıwı múmkin. Olar karxanada qollanılıp atırǵan buxgalteriya esabı forması, usılları hám tovar materiallıq zapaslardıń túrleri hám toparlarına baylanıslı. Biraq hárqanday jaǵdayda auditor 1010-1090,1080, 1510 hám 1610 schyotlar boyınsha analitikalıq hám sintetikalıq esap registrlerin, saldo vedomostlari, sklad kartochkaları, dápterler, inventarizaciya materialların hámde

juwmaqlanbağan islep shıgariwlar (2010, 2110, 2310-schyotlar) boyınsha esap registrların analiz qılıp shıgıw kerek.

Juwmaqlaw

Qurılıs karxanasınıń finans-xojalıq iskerligin júritiw processinde uzaq múddetli hám qısqa múddetli aktivlerdiń ahimiyetiniń joqarı ekenin kórip shıqtıq. Dissertaciyanı jazıw barısında qurılıs karxnasında aktivlerdiń durıs, óz waqtında esabınıń júritiliwi, qurılıs materiallarınıń qurılıs jumıslarına waqtında jiberiliwi, qurılıs karxanasınıń jıllıq kórsetkishleriniń analiz etilip, onnan juwmaq shıǵarılıwı karxananiń rawajlanıwına úles qosadı.

Biz «Davır qurılıs» JSHJtiń uzaq múddetli hám qısqa múddetli aktivleriniń esabın úyrenip, analiz qılıp hám auditin úyrenip shıǵıp tómendegi usınıs hám ma'slahatlerdi beremiz:

1. «Davır qurılıs» JSHJ apiwayılastırılǵan salıq rejiminde bolǵanlı sebepli qosımsha qun salıǵı hám basqada qarejetler materiallar ózine túser bahasına kiritiledi. Materiallardıń qurılısqa jiberiliwiniń 2 usılında kórip shıqtıq.

FIFO usılında 165tonna material 29031960,72 mın sumǵa bahalanıp jiberilgen bolsa, AVECO usılında 29107676,9 mın sumǵa bahalanıp qurılısqa jiberilgen. AVECO hám FIFO usılındaǵı parıq 103174,6 mın sumdı quraydı. «Davır qurılıs» JSHJke FIFO usılın qollawdı máslahat beremiz.

2. «Davır qurılıs» JSHJtiń úyrenilip atırǵan aǵımdaǵı dáwirde jami aktivler summası -1573,6 mın sumǵa yamasa -0,25% ǵa azayǵan. Aktivlerdiń jaǵdayı qanaatlandırarlı dárejede emes. Maǵlıwmatlarǵa itibar qaratatın bolsaq aktivlerdiń kemeyiwiniń -8198,8 mın sumǵa uzaq múddetli aktivlerge tuwra keledi. Jáne bir kemeyiwdiń sebebi -53077,5 mın sumǵa kemeygen. Aǵımdaǵı aktivlerdi úyrenetúǵın bolsaq jıl basına qarǵanda jıl aqırında +6625,9 mın sumǵa ósken. Bul ósıw +18,8 %ǵa tovar materiallıq zapaslarǵa túwra kelmekte. Pul qarjıları bolsa jıl aqırına qarǵanda -0,5mın sumǵa, debitorlıq qarızlar bolsa -53077,5mın sum yaǵnıy -19,3 % ǵa azayǵan. Debitorlıq qarızlarınıń jaǵdayın qanaatlandırarlı dep bahalap bolmaydı. Debitorlıq qarızlarınıń bul kórsetkishi tólew qabılıyetiniń tómen ekenin kórsetedi. Demek balans aktiviniń jámi

kemeyiwi uzaq múddetli aktivler, debitorlıq qarizlar hám pul qarjıları hám qısqa múddeli qoyılmalar úlesine túwra kelmekte.

3. Balans aktiv statyaların ótken jıllar menen salıstırıp qarasaq, 2017-jılda jami aktivler 626276,30 mın sumdı qurağan. 2015-jılǵa qaraǵanda +427992,2 mın sumǵa kóbeygen bolsa, 2016-jıl aqırıńa qaraǵanda -1573,6 mın sumǵa azayǵan.

Balans aktiv statyalarında qısqa múddetli aktivler 597823,65mın sumdı qurasa ol 2015-jılǵa qaraǵanda +473173,15mın sumǵa, 2016-jılǵa salıstırǵanda +6625,9mın sumdı qurağan.

Qısqa múddetli aktivlerdiń kóbeyiw úlesi tovar materiallıq zapaslarǵa tuwra keledi. Bul statyada 2015-jılǵa salıstırǵanda +374451,8mın sumǵa, al 2016-jılǵa salıstırǵanda +59703,2 mın sumǵa kóbeygen. Karxananiń debitorlıq qarızları 2015jılǵa qaraǵanda kóbeygen bolsa, 2016-jılǵa salıstırǵanda - 53077,46 mın sumǵa kemeyip ketken. Bul karxananiń tólew qabiliyetiniń tómenliginen derek beredi. Karxana aktivleriniń 2016-jılǵa qaraǵanda azayıp ketiwi debitorlıq qarızlar hám uzaq múddetli aktivlerge tuwra kelmekte.

4. 2017-jılda «Davır qurılıs» JSHJke 142706289 mın sum material kelip túsken. Bul kórsetkish 2015-jılǵa qaraǵanda +294631130mın sumǵa, 2016-jılǵa qaraǵanda +14555256 mın sumǵa kóbeygen. Jıl sayın materiallardıń waqtında kelip túsiwi qurılıs jumıslarının bir tegiste ketiwin tastıyıqlaydı.

5. «Davır qurılıs » JSHJ te 2017-jıl basına materiallar qaldıǵı 316514,9 mın bolıp, 2017-jılda 142760589 mın sumlıq material kelip túsken, sonnan qurılısqa 141927585,8mın sumlıq material jiberilgen 2018-jıl basına qaldıq 376218,1 mın sumdı payda etedi.

6. «Davır qurılıs» JSHJtiń 2017-jılǵaǵı pul qarjıları háreketine baha beriwimiz múmkin. Aǵımdaǵı dáwirde karxanada jámi pul qarjılariniń kirisi 368665537,0 mın sumdı quraydı. Jami pul qarjılariniń háreketi xojalıq iskerliginde pul qarjılariniń iskerligine tuwra keledi. Karxana pul qarjılariniń shıǵısı bolsa 3686655537,0 mın sumdı qurap, sonnan 85,5%ı, yaǵnıy

326219091,0 miń sumğa, 11,5%ı tólengen salıqlar 42446446miń sumğa túwra keledi. Karxanada pul qarjılarınıń kirisi menen shıǵısı teńdey summanı quraǵanlı sebepli sap kóbeyiw 0 summanı payda etken.

7. «Davır qurılıs» JSHJte pul qarjılarınıń 2017 pul qarjıları jil basına qaldıǵı 0 sumdı quraydı ótken jıllar menen salıstıratuǵın bolsaq 2015-jılǵa qaraǵanda -98387,1 miń sumğa, 2016-jılǵa qaraǵanda -46096750,1 miń sumğa kemeygen. Xojalıq iskerliginde pul qarjılarınıń kirisi 2015 jılǵa salıstırǵanda +368462861,0 miń sumğa kóbeygen, biraq 2016-jılǵa salıstırıp qarasaq bul kórsetkish -430173050,8miń sumğa kemeyip ketken. Bul qurılıs jumıslarınıń tómen bolǵanlıǵınan derek beredi.

8. 2017-jılda jámi pul qarjılarınıń háreketi 368665537,0 miń sumdı qurasa, 2015-jılǵa salıstırǵanda pul qarjılarınıń shıǵısı + 368477178,3 miń sumğa kóbeygen al, 2016-jılǵa qaraǵanda -476269790,88 miń sumğa kemeygen.

9. Joqarıdaǵı keste maǵlıwmatlarınan kórip turǵanıımızday, qaplawoefficienti, yaǵnıy aylanba qarjılardıń aǵımdaǵı majburiyatlar summasına qatnası esabat dáwirinde 1,26dan 1,23 ke túskenliginkórsetedi, bul bolsa norma dárejesinen tómen ekenligin bildiredi. Tez likvidlilik hám absolyut likvidlilik koefficienti jil basına qaraǵanda jaqsılanbaǵan hám belgilengen normadan tómen bolıp qala bergeni. Ámel qılıwshı sarmayanıń ózgeriwi jil basına qaraǵanda +0,04 ózgergen normaǵa qaraǵanda -0,17ni kórsetpekte.

10. «Davır qurılıs» karxanasınıń jámi aktivleri «Nókis Isker» JSHJke salıstırǵanda -1552811,7 miń sumğa kem. Bul úlestiń kem bolıwı tiykarınan uzaq múddetli aktivlerge yaǵnıy -1346894,3 miń sumğa qısqa múddetli aktivlerden bolsa debitorlıq qarızlarǵa -262856,3 miń sumğa kem. Tovar materiallıq zapaslar «Nókis Isker» JSHJ ke salıstırǵanda +56932,1 miń sumdı quraydı, bul qurılıs jumıslarınıń «Nókis Isker» JSHJ ke qaraǵanda óz waqtında bolǵanlıǵın tastıyıqlaydı.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Ózbekistan Respublikası Nızamlari hám normativ huquqiy hújjetleri

- 1.1 Ózbekistan Respublikası Konstituciyası
- 1.2 Ózbekistan Respublikası buxgalteriya esabı haqqında Nızam, 2016 jil 12-aprel. (jańa baspası).
- 1.3 Ózbekistan Respublikasında Jeke karxana haqqında Nızam, 2003 jil 11 dekabr.
- 1.4 Ózbekistan Respublikası Juwapkershiligi sheklengen hám qosımsha juwapkershilikli jámiyetler haqqında Nızam, 2001 jil 6 dekabr.
- 1.5 Ózbekistan Respublikasında Qımbatlı qağazlar hám fond birjalari haqqında Nızam, 1993 jil 3 sentyabr.
- 1.6 Ózbekistan Respublikasınıń jánede rawajlandırıw boyınsha Háreketler strategiyası haqqında Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017-jil 7-fevral №4947 PP.
- 1.7 Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń Ekonomika tarmaqların hám tarawlarına innovacijalardı jariyalaw mexanizmlerin rawajlandırıw boyınsha qosımsha is ilajlar haqqında №3698 PQ 2018 jil 7 may.
- 1.8 Ózbekistan Respublikası prezidentiniń Oliy Majilisiga Murajatnaması. 2017 jil 22 dekabr.
- 1.9 Ózbekistan Respublikası Salıq Kodeksi, 2007 jil
- 1.10 Ózbekistan Respublikası Ministrler Kabinetiniń 36-Qararı menen 2015-jil 2-martta tastıyqlanğan Magistratura haqqında reje.
- 1.11 Finanslıq esabattı tayarlaw hám usınıw boyınsha konseptual tiykar, 1998 jil 26 iyul.
- 1.12 Ózbekistan Respublikası buxgalteriya esabı milliy standartları. T.:«NORMA», 2011.
- 1.13 Yuridikalıq shaxslar tárepinen kassa operacijaların júritiw qağıydaları haqqında Ózbekistan Respublikası Oraylıq bankı, 1998 jil 24-yanvar.

1.14 Ózbekistan Respublikası territoriyasında naq pulsız esap-kıtaplar 1995 jıl 4-sentyabrdegi « Ózbekistan Respublikasında naq pulsız esap-kıtaplardı alıp barıw haqqında» gı 60-kórsetpe.

2. Ádebiyatlar

2.1. Abdullaev A., Muydinov E., Yusupova M., Soliev B., Rustamov Q. Moliyaviy hisob. O'quv qo'llanma.-T.: « Fan va texnologiya», 2005

2.2. Bakieva X., Rizaev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. O'quv qo'llanma.- T.: «Iqtisod-moliya», 2008.

2.3. Bakieva X., Rizaev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to'plami.- T.: TMI, 2006.

2.4. Булатов М.А. Теория бухгалтерского учета. Учебное пособие. – М. 2005, 3-е изд.,

2.5. Dauderis H., Annand D. «Introduction to financial accounting». Canada. «Valley Educational Servises»-2014, 393,413-b.

2.6. Dusmuratov R.D., Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik.-T.: «Fan va texnologiya», 2013.

2.7. Gadoev E. va boshqalar. Buxgalter uchun amaliy qo'llanma: ikki jildlik.- T.: «NORMA», 2010.

2.8. Gadoev E. va boshqalar. Yillik hisobot-2008.- T.: 2009.

2.9. Гадаев Э. и другие. Годовой отчет-2009. «НОРМА», 2010.

2.10. Hamdamov B.K., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Moliyaviy hisobot. O'quv qo'llanma.-T.: « Iqtisod -moliya», 2008.

2.11. Ismaylov K.S., Sitmurotov T., Bayjanov S.X. «Finanslıq esap» Oqıw qollanba. No'kis.: «Qaraqalpaqstan», 2010.

2.12. Ismaylov K., Sitmurotov T., Bayjanov S. Jan'a schyotlar jobasında buxgalteriyalıq esaptı jurgiziw. Oqıw metodikalıq qollanba. No'kis.: «Bilim», 2004.

2.13. Ismaylov K., Sitmuratov T., Bekbosinov Q., Utemuratov A. Finansliq ha'm basqariw esabi. Oqiw metodikalıq qollanba.: No'kis «Qaraqalpaqstan», 2013.

2.14. Intermediate Accounting (15th Edition) English, 557 pages, Kieso, Weygandt and Warfield, 2013

2.15. Jo'raev N.Yu., Abduvoxidov F.T., Sotiboldieva D.A. «Moliyaviy va boshqaruv hisobi». Darslik. –T.: «İqtisod moliya», 2012.

2.16. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. Darslik.-T.: «Sharq», 2004.

2.17 Karimov I.A. Ona -yurtimiz baxti iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish- eng oliy saodatdir. T.: «O'zbekiston», 2015.

2.18 Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. T O'zbekiston», 1996.

2.19 Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. -T.: «O'zbekiston», 1996.

2.20 Maharshi Dayanand University. «Accounting teory» New Delhi. «ROHTAK»-2004, 159-p.

2.21 Ostanaqulov M. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik.-T.: «İqtisod-moliya», 2007.

2.22 Pardaev A., Pardaev X. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma.-T.: «G'afur G'ulom», 2008

2.23 Pardaev M., Xasanov B. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. O'quv qo'llanma.-T.: «Cho'lpon nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi», 2012.

2.24. Sitmuratov T., Ismaylov Q., Dawletbaev O., Nurmanov Q. Buxgalteriya esabi teoriyasi. Oqiw qollanba. No'kis.: «Qaraqalpaqstan», 2006.

2.25. Urazov K.B. Qurilish tashkilotlarida buxgalteriya hisobining xususiyatlari. Ma'ruza matnlari. Samarqand, 2007.

2.26. K.B. Urazov, S.V.Vahidov. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari. Darslik.- T. :«ADIB NASHRIYOTI», 2011

2.27.Vohobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov.N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik.- T.: «Sharq», 2013.

2.28.Xakimov B.J. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Ma’ruza matnlari. – T.: TMI, 2012.

2.29 .Хендриксен Е.С. Теория бухгалтерского учета. М., Проспект, 2008.

2.30.G’ulomova F. Buxgalteriya hisobini mustqil o’rganuvchilar uchun qo’llanma.-T.: «NORMA», 2012.

2.31.Shoalimov A.X., Tojiboyeva Sh.A. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. O’quv qo’llanma. –T.: TDIU, 2011.

2.32. R.Dósmuratov, SH.Fayziev. Audit. Óquv qóllanma.-T: «IQTISOD-MOLIYA», 2008

2.33. B.Nidlz, X.Anderson, D.Kolduell. Principi buxgalterskogo ucheta.- M.: « Finansi i statistika», 2002

2.34. N.Kamordjanova, I.Kartashova. Buxgalterskiy Finansoviy uchet. Uchebnoe posobie.- M.: «Piter»,2003.

5.Internet saytlari

1. www.tfi.uz
2. www.norma.uz
3. www.lex.uz
4. www.gov.uz
5. www.denemetr.uz

